

XX. stoljeće

Suzana Leček

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)

NARODNI POSLANIK HRVATSKE SELJAČKE STRANKE I NJEGOV KOTAR: DJELOVANJE STJEPANA HEFERA NA OSJEČKOM I VALPOVAČKOM PODRUČJU (1924. - 1941.)

UDK 329(497.5)"1924/1941"32-05 Hefer, S.

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 12. 2007.

U članku se na primjeru Stjepana Hefera istražuje djelovanje i uloga narodnog poslanika HSS-a, njegove veze i obveze prema stranačkom vrhu HSS-a, uloga u organiziranju stranke na području izbornog kotara, opseg problema s kojima se susretao, te na probleme unutar stranke, posebice u razdoblju Banovine Hrvatske.*

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, narodni poslanik, općine, supsidijarnost, Banovina Hrvatska.

1. Uvod

Odvjetnik i političar Stjepan Hefer poznat je uglavnom kao nasljednik Ante Pavelića na čelu Hrvatskog oslobodilačkog pokreta (1959.). Međutim, njegov životni put pokazuje svu složenost ljudskih životnih priča – naime, agilni dužnosnik Hrvatske seljačke stranke (HSS) prije 1941. nije pokazivao posebnu sklonost ustaškom pokretu, a i nakon što je ušao u mašineriju njihovog režima, sada dostupna obavještajna izvješća ukazuju da joj nije potpuno pripadao. U razdoblju međurača, o kojem će biti govora u ovom istraživanju, jedva da se po ičemu moglo naslutiti kasnije opredjeljenje, a među svojim se stranačkim kolegama, poslanicima HSS-a, isticao radom, a ne političkim stavovima.

* Ovaj rad je nastao u sklopu istraživanja na projektu voditelja dr. sc. Mate Artukovića «Slavonija, Srijem i Baranja 1860.-1945.: politika, društvo, kultura» (252-2522632-2628).

Suvremenike je oduševljavao svojim govorima (iako su mu znali trajati i do dva sata), jer su bili jasni, ponekad opisani kao "vatreni", a kvalitetu su im priznavali podjednako seljaci i intelektualci.¹ U osobnom je kontaktu ostavljao dobar dojam, pa su seljaci često nakon sastanaka razgovarali ne samo o problemima s dnevnog reda, nego i o njemu, priznajući mu politički autoritet ("To je čovjek", "Taj kaže kako treba", "Toga ćemo se držati").² Iako je vodstvo stranke tražilo da se osobno manje ističe (u medijima)³, jer je u prvom planu trebao biti pravi 'subjekt' javnog života – seljak, bilo je nemoguće zaobići njegovo ime, jer gotovo da nije bilo političkog i kulturnog događaja i sastanka kojeg nije potaknuo, organizirao i bio na njemu. Valpovački kotar, za čijeg je poslanika biran 1935. i 1938., učestalo je u HSS-ovskom tisku prikazivan kao uzorno organiziran kotar. Čak su mu i neprijatelji, a nije ih bio malen broj, priznavali izvanredne kvalitete i radišnost, pa ga i Vladimir Košak, koji poslije 1945. piše (naravno, što nepovoljnije) o vodećima ljudima predratnog HSS-a, navodi kao jednog od najistaknutijih slavonskih zastupnika i dodaje da je bio "agilan, ambiciozan, spretan i promoćuran čovjek", te da je bio jedan od najaktivnijih suradnika Rudolfa Hercega u Seljačkoj slozi.⁴

Bez sumnje su ga krasile izvanredna radišnost i sustavnost, na kojima i mi danas možemo biti zahvalni. Naime, ostavio je dragocjen osobni arhiv, koji iako davno 'očišćen' od većine dokumenata iz ratnog razdoblja, još uvek sadržava one 'nevažne' o svakodnevničici jednog narodnog poslanika. Upravo nam ovi dokumenti mogu pomoći u rekonstrukciji mreže veza, obveza, moći i nemoći visokog dužnosnika stranke, u razumijevanju uloge narodnog poslanika (i istovremeno odvjetnika) u političkoj borbi i nastojanja HSS-a da nasuprot državnom centralizmu uspostavi lokalnu samoupravu. Možemo doznati više o sukobima unutar stranke baš u trenucima kada je izvana izgledala najjača, a napose o problemima s kojima su se suočili kada je izgledalo da su konačno pred ostvarenjem sna – u Banovini Hrvatskoj. Velika Heferova

¹ Nakon skupštine u Donjem Miholjcu javio mu se tajnik HSS-a Kućanci (Donji Miholjac) Rudolf Klemens (bio je i povjerenik Gospodarske sluge i vodnik HSZ-a), osjećajući potrebu da izradi svoje oduševljenje Heferovim govorom, nakon kojega se osjećao "10. god. mlađi", a i ostali u stranci nisu mogli nahvaliti Hefera ("ovaj Efer ovdje ovo je hrvat ovo je Čovjek ovo je Borac ovo je Govornik"). Klemenovo pismo Heferu (nedatirano), Državni arhiv Osijek (dalje: DAOS), fond S. Hefera, kut. 20. Prema Heferovom odgovoru od 23. 11. 1939. možemo datirati skupštinu i Klemenovo pismo u studeni 1939. DAOS, fond S. Hefera, kut. 20. Za boravku u Somboru ostavio je dubok dojam na prisutne (ovdje su svi bili intelektualci) "kao čovjek i kao borac i kao intelektualac" svojom "retorikom i ...trezvenim razlaganjem". Pismo zahvalnosti za posjet i "hrv. rad" dr. Ladislava Vlašića (Sombor) Heferu od 22. 8. 1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

² (nečitko) pismo Heferu, Satnica (Valpovo) 7. 2.1936., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

³ Hercegovo pismo Heferu, 7.2.1936., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁴ Vladimir Košak, "Struktura Hrvatske seljačke stranke", Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (dalje: RSUP SRH, SDS), 010.7, str. 42-43.

aktivnost, iako dobrim dijelom vezana uz stranku, dočarava nam još jedan aspekt življenja javnih osoba i uglednijih pojedinaca u građanskom društvu pred Drugi svjetski rat – uključenost u bogati društveni život svoje zajednice. Napokon, sačuvana nam grada neizravno može pomoći u razumijevanju postupaka jednog izuzetnog čovjeka, bez obzira na to kako danas sudimo neke od njegovih odluka.

2. Politički put Stjepana Hefera

Heferova politička karijera počinjala je istovremeno s pojavom H(R)SS-a u Osijeku, pa nam najraniji sačuvani dokumenti mogu pomoći u razumijevanju problema na koje je stranka nailazila u pokušaju da se proširi i među gradskim stanovništvom. Poslovno teško zadobivanje utjecaja i birača u gradskoj sredini, u Osijeku je opteretio i unutarstranački sukob, čiji korijeni sežu u prve godine djelovanja HSS-a. Heferova nam ostavština može prenijeti nešto od teške atmosfere državne represije i za stranku možda još teže nutarnje nesloge u godinama pred šestosiječanskim diktaturom.

2.1. Početak političkog djelovanja

Stjepan Hefer rođen je 18. 8. 1897. u Čepinu u imućnoj seljačkoj obitelji Josipa i Roze rođ. Hemelrajh. Realnu je gimnaziju završio u Osijeku, a studij prava u Zagrebu (1920.), nakon čega je dobio mjesto u odvjetničkoj kancelariji dr. Franje Papratovića, predsjednika osječkog ogranka Hrvatske zajednice (HZ). Od 1924. vodio je vlastitu odvjetničku kancelariju u Osijeku.⁵ Najvjerojatnije je u prvim godinama i on pripadao HZ-u, jedinoj dobro organiziranoj hrvatskoj stranci u gradu, jer teško da bi i dobio mjesto kod Papratovića kao politički neistomišljenik.⁶ Zanimljivo je i da se godina otvaranja vlastite kancelarije podudara s godinom kada se prvi put spominje kao član HRSS-a.⁷

⁵ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), str. 63, 178. Kratak životopis vidjeti u: Mladen Švab, "Hefer, Stjepan", *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 5 (Zagreb, 2002), 477.

⁶ Osijek je uz Zagreb bio najjače uporište HZ-a, a F. Papratović bio je jedan od njениh čelnika, koji je nakon prekida s Radićem 1925. i osnivanja nove Hrvatske federalističke seljačke stranke izabran u njeno predsjedništvo. Hrvoje Matković, *Studije iz novije hrvatske povijesti* (Zagreb, 2004), 57-58, 177; Bosiljka Janjatović, "Prilog za biografiju odvjetnika dr. Franje Papratovića", *Zbornik Muzeja Đakovištine*, 4/1997., 165-176.

⁷ Ne znamo zašto se Hefer odlučio prijeći u drugu stranku, posebice jer je tijekom 1924. došlo do odlučnog približavanja HZ-a programu HRSS-a, tako da ona u studenom 1924. prihvata čak i najsporniju točku - republikanizam. Hrvoje Matković, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, 168-170. Pregled povijesti HSS-a vidjeti u: H. Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke* (Zagreb, 1999). U trenutku kada je Hefer prišao seljačkoj stranci još je nosila ime Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), a promijenila ga je u Hrvatska seljačka stranka (HSS) nakon odustajanja od zahtjeva za revizijom Ustava (republikanizma) i sklapanja sporazuma s Beogradom u ožujku 1925.

Nekoliko ranih dokumenata iz Heferovog arhiva pruža nam uvid u vrijeme kada je HRSS počeo djelovati u Osijeku (tada “kuli zajedničara”), te na probleme koje je morao prebroditi u prvim godinama. Stranka je prvi put samostalno nastupila na gradskim izborima u prosincu 1923., na kojima je dobila čak pet predstavnika.⁸ Prvi predsjednik osječkog HRSS-a bio je Dragutin Zimmer, a kada je on postao predsjednik kotarske organizacije, zamijenio ga je Ivan Neubauer (do kolovoza 1924.). U kolovozu 1924. tajnikom je postao Stjepan Hefer.⁹ Stranka je ubrzo razvila vrlo živu djelatnost: podijelili su Osijek u 10 “izbornih rajona”, a u 9 su uspjeli organizirati izborne agitacione odbore na čelu s pročelnikom, tajnikom, blagajnikom i nekoliko odbornika. Gradski upravni odbor svakog je četvrtka održavao svoje sjednice, a svakog prvog četvrtka u mjesecu proširene, na koje su dolazili predstavnici “rejonskih” agitacionih odbora. Hefer je redovno slao izvješća o radu vodstvu u Zagrebu, pokazujući da ozbiljno shvaća povjerene dužnosti. Bio je to posao i drugih tajnika, ali česte žalbe da nema izvješća (i na opetovana traženja) pokazuju da su mnogi bili daleko od prave stranačka discipline.

Predizborna kampanja za skupštinske izbore 1925. započela je u jesen 1924. Na izbore je HRSS išao u bloku s HZ-om, a na sebe je preuzeo rad po selima, u kojima HZ kao građanska stranka nije imao utjecaja. Nedjeljama su o svom trošku odlazili i u Baćku i Baranju (dijelili su pisma S. Radića na hrvatskom, njemačkom i mađarskom i držali sastanke), gdje je bilo znatno teže djelovati i gdje su bili izloženi progonima i zatvaranju čak i prije donošenja Obzname. Represije su pojačane nakon što je Obznama protegnuta i na HRSS, a u stanovima njenih aktivista zaredale su premetačine.¹⁰ Nakon što je pretresen i Heferov stan, članovi upravnog odbora preporučili su mu da uništi zapisnike i da dio arhiva predala odborniku (tajničkom zamjeniku) Peroviću. Tada se dogodilo nešto što je potreslo osječku organizaciju: Perović je sve dokumente

⁸ HRSS je zahvaljujući podršci HZ-a već na skupštinskim izborima 18.3.1923. u Osijeku dobio 74,3% glasova. Nakon toga su u jesen osnovane mjesna i kotarska organizacija HRSS-a. Dragiša Jović, “Građanske stranke u političkom životu Osijeka 1918.-1929.”, *Od turskog do suvremenog Osijeka* (Zagreb, Osijek 1996), 311-312. U gradsku skupštinu su izabrani Ljudevit Zimmer, Petar Pelzer, Lujo Held, Dragutin Zimmer, dr. Ivan Neubauer.

⁹ Na mjestu tajnika gradske organizacije smijenili su se prije njega u nekoliko mjeseci Viktor Magdić, Šum, Perović i Dogan.

¹⁰ Žalba S. Hefera i P. Pelzera kao predstavnika kandidatske liste HRSS-a za virovitički okrug (nositelj Ivan Robić). Žale se na predizborni teror u kojem je uhićeno “na stotine” članova stranke (posebice mjesna vodstva), provedene premetačine, zapljene knjige, spisa i novca, a velik broj uhićenih protuzakonito je osuđen “na policijski zatvor” bez prava žalbe (na “višu oblast”, odn. na sud). Uz to vršena su “nebrojena djela zastrašivanja, pretnjama, zatvorima, globama dapače i tvornim zlostavljanjem uapsaćenika”. Posebnu vrstu pritisaka vršili su činovnici agrarnog ureda u Osijeku obećavajući onima koji glasuju za vladine kandidate zemlju, ogrjevno i građevno drvo te novčane potpore i obrnuto, prijetili oduzimanjem agrarnog zakupa onima koji bi glasovali za HRSS. “Prosvođen (žalba) Glavnom biračkom odboru za okrug virovitički” (nepotpuni dokument, nedatiran), DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

predao "Pribićevičevoj organizaciji u Osijeku"¹¹, pa su se članovi ipak našli na udaru policije. U tom je trenutku osječki HRSS imao 431 člana. Dosta je članova seljaka i radnika zatvoreno, a državnih činovnika ostalo bez posla. Ipak je na izborima HRSS dobio 4.562 glasa od 8.018, za 298 više nego 1923. Za poslanika je izabran Ljudevit Zimmer.¹²

Slijedili su poznati događaji u proljeće 1925. - sporazum HRSS-a (od tada HSS-a) s Beogradom, zbog čega je uskoro došlo do prekida suradnje s HZ-om, ali i do problema unutar same stranke.¹³ Poznata su imena nezadovoljnika i disidenata u vrhovima HSS-a, ali Heferov nam arhiv pruža uvid u kojoj je mjeri kriza potresala i niže razine stranke. Ozbiljnost udaraca na organizaciju pod Obznanom ne može se iščitati iz službenih izvješća stranačkog glasila, koja spominju samo hrabrost, otpor i izbornu pobjedu. Međutim, čitajući Heferovo pismo Krnjeviću iz svibnja 1926., junački nam se događaji prikazuju u drugoj, sasvim ljudskoj dimenziji. Hefer ovdje u nekoliko riječi slikovito opisuje mrtvilo, strah i međusobno nepovjerenje nakon Perovićeve "izdaje".

Stanje se nije popravilo niti nakon sporazuma s radikalima. Doduše, nije se vratio život u lokalnu politiku, ali i međusobne osobne borbe i svađe. Prema uputama vodstva, u jesen 1925. održan je sastanak na kojem je izabran novi (privremeni) odbor, a za predsjednika gradskog HSS-a Hefer. Međutim, iz Heferove ostavštine možemo vidjeti da to nije prošlo bez problema. Naime, iako se staro rukovodstvo povuklo, Hefer je zapisao da mu se posao svodi na "neprestano izmirivanje i slušanje međusobnog optuživanja", požalio se kako "ozbiljnih sposobnih i nesebičnih radnika" ima malo, a da "ambicija /i/ kojekakovih ličnih želja i nakana /ima/ jako mnogo", te da u odboru sjede ljudi među kojima "vlada nepovjerenje, a možda i mržnja" ili osobni interes. Naravno, to su zdušno koristili politički protivnici, među kojima se sada našao i HZ, koji je u svojem *Hrvatskom listu* počeo redovno napadati HSS. (HSS-ov list *Narodni glas*, pokrenut 1. listopada 1925., nije finansijski izdržao dugo i ubrzo je prestao izlaziti.¹⁴) Nastavljujući svoju žalopoj-

¹¹ Svetozar Pribićević bio je predsjednik Samostalne demokratske stranke, koja je u to vrijeme zastupala radikalnu centralističku i integralno-jugoslavensku politiku. Od studenog 1924. bili su u vladajućoj koaliciji s Radikalnom strankom (tzv. "treća P-P vlada", odnosno, treća vlada u kojoj su Nikola Pašić i Svetozar Pribićević dogovorili koaliciju) i provodili predizbornu represiju u "prečanskim krajevima" (u Hrvatskoj), posebice protiv HRSS-a. Hrvoje Matković, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature* (Zagreb 1972), 162-175.

¹² Kratak pregled razvoja stranke u Osijeku podnio je u tajničkom izvješću, koje je pročitao na redovnoj godišnjoj skupštini osječke organizacije HSS-a (iz sadržaja), bez naslova, nedatirano (vjerojatno prosinac 1925.), DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹³ Hrvoje Matković, "Hrvatska zajednica", u: H. Matković, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, 140-174.

¹⁴ *Narodni glas* je izlazio od 1.10.1925. do 2.2.1926. kao dnevnik osječke organizacije HSS-a. Kao vlasnik se potpisivao P. Pelzer, a glavni urednici su bili Jeronim Čogelja, pa Juraj Oršić (od br. 29). Na 4 (6 strana) donosio je opće političke vijesti iz zemlje i svijeta, a u uvod

ku Krnjeviću, Hefer je naveo kako je nemoguće stvoriti organizaciju bez ljudi i bez glasila (na ozbiljnost situacije morala je upozoriti i njegova tvrdnja da se radnici i sirotinja opet priklanaju komunistima, a građanstvo federalistima), a bojao se da ni stranačka izborna skupština ne bi ništa promijenila, jer bi birali iste ljude jer nemaju koga drugog. Na kraju je podnio ostavku na dužnost predsjednika i dodao da će raditi i dalje koliko bude mogao, ali "kao obični vojnik bez čina". Predložio je da neko vrijeme u Osijeku ne djeluje odbor mjesnog HSS-a i da stranačke poslove vodi poslanik Zimmer, obrazlažući to time što odbor zapravo više i ne postoji jer su se u međuvremenu povukli oni najaktivniji (Pelzer, Hamš, Pettö, tajnik Held), a sad i on kao predsjednik. Iz istog pisma doznaјemo da je ujedno bio i predsjednik kotarske organizacije HSS-a, koja je još uvijek dobro radila (pa je na tom mjestu mislio ostati).¹⁵

Kriza je očito bila ozbiljna, jer je u srpnju 1926. K rnjević osobno došao u Osijek kako bi proveo preustroj mjesne organizacije. Hefer nije prisustvovao sastanku, vjerojatno namjerno, ispričavši se umorom i već zakazanim odmorom. No, iz novog pisma K rnjeviću izbjija i duboko razočaranje stanjem u stranci, i posljedicama na narod ("silna energija našeg naroda...dnevice /se/ raspršava kao pljeva u vjetar"). Ovaj put nije spomenuo samo teško stanje osječke organizacije, nego i sumnju u dobrobit sporazumaške politike (iako je odmah dodao da će ostati pristaša seljačkog pokreta). U pismu je, ne obrazlažući, podnio ostavku i na mjesto predsjednika kotarske organizacije.¹⁶

Njegovi problemi u Osijeku izgleda da su rasli, jer ga je u ožujku 1927. javno napao stranački kolega Petar Pelzer (potpisujući osječku organizaciju HSS-a) kao "ne-Hrvata, ne-nacionalnog radnika". Hefer mu je odgovorio osobnim pismom (a tako se ponašao i u buduće, jer, kako je napisao, "nisam nikada volio prepirke po novinama"), u kojem je branio svoje hrvatstvo, protestirajući kao "stari prokušani pristaša HSS".¹⁷ Sukob između ove dvojice najistaknutijih osječkih HSS-ovaca započeo je u vrijeme očitog Heferovog

niku načelne komentare braneći dnevnu Radićevu politiku. O osječkom HSS-u nema nikakvih vijesti osim poziva za kotarsku skupštinu i obavijesti da je u tijeku preustroj krajem siječnja 1926. (bez imena i bilo kakvih podataka).

¹⁵ Heferovo pismo K rnjeviću od 11.5.1926., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20. U travnju 1926. u *Domu* su objavljivani brzojavci podrške sa skupova HSS-a, u kojima su pojedine stranačke organizacije davale podršku S. Radiću u borbi protiv korupcije u vladu. Iz Osijeka je stigao brzojav od 20.4.1926., a potpisao ga je "za org. grada i kotara predsjednik dr. Hefer". Vjerojatno je za predsjednika kotarske organizacije HSS-a izabran također u jesen 1925. i samo potvrđen na godišnjoj skupštini 6.1.1926. *Narodni glas*, 2/1926., 7 (10.1.1926.), 4; *Dom*, 20/1926., 16a (22.4.1926.), 3. Potkraj 1925. bio je izabran i za predsjednika Hrvatskog doma u Osijeku (institucije koja je trebala udomljavati sva hrvatska društva), čemu su se odmah usprotivili članovi HZ-a. "Osječkim Hrvatima na razmišljanje", *Narodni glas*, 2/1926., 3 (5.1.1926.), 2.

¹⁶ Heferovo pismo K rnjeviću od 12.7.1926., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹⁷ Heferovo pismo P. Pelzeru i Adamu Pakaciju od 16.3.1927., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

lutanja i teškog prihvaćanja velikih zaokreta u Radićevoj politici. Međutim, ako nam (ne)odanost stranačkoj politici može objasniti razilaženje nakon 1925., teško nam može pomoći u tumačenju njihovih ozbiljnih sukoba tijekom 1930-ih, kada su obojica bez sumnje na "Mačekovo liniji".

Prema neprovjerjenim vijestima Hefer je bio čak isključen iz stranke, pa na Mačekovu intervenciju opet primljen.¹⁸ Međutim, nema potvrde da je toliko zaoštio odnose s vodstvom stranke, pa se prije radilo o kratkotrajnoj neodlučnosti (koju su prolazili mnogi nakon velikog obrata i sporazuma 1925.) i vezama s disidentom Nikolom Nikićem.¹⁹

2.2. Djelovanje u vrijeme diktature

U svakom slučaju, u vrijeme diktature, kada je bila idealna prilika napraviti karijeru na razilaženju s HSS-om, on se pokazao kao njen najodlučniji pristaša, pa unatoč stalnoj prismotri, njegova kancelarija "postaje sedište svih vodećih ličnosti hrvatske nacionalne borbe iz cele okolice", a kao odvjetnik je angažiran u obrani optuženih Hrvata (Srijemska Mitrovica, Bjelovar, Osijek).²⁰ Bio je i u timu odvjetnika koji su branili optužene u prvom političkom procesu Vladku Mačeku 1930.²¹

Iz razdoblja diktature potječe još jedno svjedočanstvo o Heferovom držanju, tim važnije što mu nije autor on, nego policijski predstojnik u Osijeku. U listopadu 1931. izvijestio je nadređene u Zagrebu o tijeku još jedne u nizu akcija kojima je vlada vršila pritisak na moguće protivnike. Naime, nakon najave izbora 1931. započelo je sakupljanje potpisa za oporbenu listu,

¹⁸ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer).

¹⁹ U pismu kojim 1934. prekida sve veze s Heferom, dr. Dujam (koji je nekada radio u Heferovoj kancelariji i koji se s njim politički razišao još u proljeće 1926., kada je zajedno s Pelzerom izašao iz odbora gradske organizacije HSS-a) spominje i da mu javnost neće zabaviti "Nikićadu", od koje se "naš pokret nije mogao dugo godina oporaviti". Pismo dr. Dujma Heferu, 24.12.1934., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20. Brodski odvjetnik Nikić bio je ministar šuma i ruda u Radić-Pašićevoj vladi. Razišao se s Radićem, pa je u srpnju 1926. isključen iz HSS-a, a uz njega je Hrvatski seljački klub (klub narodnih poslanika HSS-a) napustilo još 8 poslanika. U listopadu 1926. morao je podnijeti ostavku na mjesto ministra, ali je sa svojom disidentskom skupinom ostao važan suradnik radikalima u Skupštini. Ponovno je izabran za poslanika na Živkovicevoj listi na bojkotiranim izborima u vrijeme najžešće diktature 1931. Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu* (Zagreb, 1992, pretisak), 320-321, 325; Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 210-212; Dragiša Jović, Mile Konjević, *Radićki pokret u Slavonskom Brodu između dva svjetska rata*, (Slavonski Brod, 1974), 204.

²⁰ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), 63. Znamo da je između ostalih branio i Josipa Hartla, ravnatelj Hrvatske tiskare i *Hrvatskog lista*, jer je ovaj slao pakete osuđenima po Zakonu o zaštiti države u Lepoglavi (između ostalih Dragutinu Tothu) i Srijemskoj Mitrovici. Radilo se o policijskoj presudi, po kojoj je Hartl odmah osuđen na 14 dana zatvora (kasnije je presudu potvrdila i Banska uprava). Odvjetnički spisi, DAOS, fond S. Hefera, kut. 28.

²¹ Mačeka je branilo sedam od 163 prijavljenih odvjetnika, a ostale optužene 24 odvjetnika, među kojima je bio i Hefer. R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, 469-470.

kako bi se ona uopće mogla prijaviti kao kandidacijska lista (od čega se na kraju ionako odustalo). Vlast je posumnjala (ili pod izgovorom da sumnja) da se radi o sakupljanju “bianco” potpisa, koje bivši HSS želi zloupotrijebiti kao neku vrstu “plebiscita” narodnog nezadovoljstva pred Ligom naroda u Ženevi i naredila strogu kontrolu sakupljanja potpisa. Kotarska izvješća nadležnih tijela (policija, kotarski predstojnici) nisu potvrđila te strahove, jer je većina potpisa bila na uobičajenim listama na čijem je zagлавlju bilo ime kandidata, pa je cijeli postupak zapravo bila dodatna represija (zaplijene lista i saslušavanja) nad svim aktivistima, posebice kandidatima. U Osijeku je na razgovor priveden Hefer, ali je odbio predati listu s potpisima, bojeći da će ljudi dovoljno hrabri da u vrijeme diktature stave svoje ime na oporbenu listu, biti izloženi progonu. Obećao je da će listu uništiti, ali imena nije otkrio izjavivši da će radije sam snositi posljedice.²²

Znamo da je tih godina bio i član Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata, preko kojega se pokušalo nastaviti s kulturnim radom nakon obustave rada Seljačke sluge i preko kojega se pokušalo promicati razmišljanje o hrvatskom kulturnom identitetu, kada se već nije moglo govoriti o zasebnom političkom.²³ U tom je duhu shvaćao i svoj angažman oko pjevačkih nastupa “Lipe”.²⁴ Uz to je bio suradnik *Evolucije*, časopisa kojeg je tijekom diktature izdavala Radićeva obitelj i koji je nekoliko godina bio jedini (doduše neslužbeni) list HSS-a. Kao važan suradnik pozivan je na sastanke uredništva, a vodio je i brigu o raspačavanju časopisa u Osijeku i okolici.²⁵

2.3. Izbor za narodnog poslanika

Dokazavši se u vrijeme diktature kao odani i sposobni pristaša HSS-ovih ideja, nakon obnove političkog života 1935. dva je puta biran za narodnog poslanika. I ovaj se puta iz novinskih izvješća ne mogu nazrijeti poteskoće koje je pri tom imao, jer se službeno govorilo samo o jednodušnom glasovanju za HSS. No, kada je prvi put 1935. predložen za kandidata za Valpovštinu, to nije prošlo bez protivljenja ni u samoj stranci. Hefer je do tada bio aktivan u Osijeku i kada ga je radi ‘mira u kući’ vodstvo odredilo za kandidata za Valpovo, gdje još nije bio poznat, tamošnji je ambiciozni član stranke pokušao okrenuti birače protiv njega.²⁶ Dojava da Hefera još nisu ni vidjeli izazvala je zabrinutost i u

²² Predstojnik policije Osijek, Savskoj banovini, Odjel za državnu zaštitu, 17.10.1931. (spis 30139/31). HDA, Savska banovina. Upravno odjeljenje, kut. 159, spis 29352 (sadrži sva gradska i kotarska izvješća).

²³ Dokumenti iz 1932., program koncerta 4.12.1932., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

²⁴ Heferovo pismo R. Matzu, 18.1.1933., DAOS, fond S. Hefera, kut. 29.

²⁵ Pismo Krešimira Devčića upućeno Heferu (nedatirano), DAOS, fond S. Hefera, kut. 19; Heferovo pismo Devčiću, 10.11.1936., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

²⁶ Pismo Joze Varžića (Zelčin) Heferu, 5.4.1935.; Pismo J. Jelašića Heferu, 9.4.1935., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. Radilo se o Heinrichu iz Valpova, koji je nastavio napadati Hefera i nakon izbora, nagovarajući članove HSS-a da ne dolaze na sastanke koje drži Hefer. Na prvom kotarskom sastanku nakon izbora Hefer je dobio jednodušnu podršku svih prisutnih selja-

Zagrebu, gdje inače nisu podržavali osobe koje bi pravile probleme, nakon što je odluka o kandidatima jednom bila donesena.

Ako je u tome i bilo istine pred izbore 1935., nakon njih se tako nešto za Hefera nije moglo reći. Na sastanku kotarske organizacije HSS-a u studenom 1936., sami su seljački prvaci predložili da mu se odobri odmor od 14 dana jer je "svake nedjelje i sveca, pače i noću radnim danima vani u kotaru na sastancima i sjednicama, a dnevno puna kancelarija s narodom".²⁷ Njegova je stalna prisutnost u izbornom kotaru donijela rezultate. Pred skupštinske izbore 1938. zaključeno je da ni ne treba držati predizborne skupštine u kotaru "jer je narod jednodušan", a za razliku od mnogih kotareva, više nisu imali ni posla s izbornim popisima (reklamirano je samo 126 od 7.065 izbornika, jer su redovno svake godine provjeravali liste).²⁸

Njegova 'priča o uspjehu' nije ostvarena bez borbe i brojnih neugodnosti. Nije bio pošteđen prijetnji, globi, kazni ni napada političkih protivnika. Iz njegovog arhiva možemo doznati barem za neke: na kraljev rođendan 1937. razbili su mu prozor²⁹, kažnjen je za držanje predizbornih skupova u prosincu 1938. (koje navodno nije prijavio u zakonskom roku) na 800 din ili 10 dana zatvora³⁰, dan iza izbora razbili mu prozor odvjetničke kancelarije³¹, a u to je vrijeme primao i prijeteća pisma.³² Napadi nisu prestali s izborima, štoviše, slab rezultat, koji je zapravo značio poraz Stojadinovićeve politike, učinio ih je još neugodnijim. U žalbi zbog slučaja žandarskog nasilja u Beljevini (Našice) u veljači 1939., koju je uputio članu Narodne skupštine Milošu Tupanjaninu, Hefer je dodao da se ne radi o osamljenom incidentu i da "upravne vlasti upravo luduju u posljednje vrijeme s izvršavanjem raznovrsnih kazni političke prirode".³³ Napadi protivnika jenjali su s dolaskom nove Cvetkovićeve vlade, no Hefer se i dalje morao boriti s neslogom i povremenim napadima unutar svoje stranke.

čkih prvaka, a Heinrichovo je ponašanje osuđeno. "Zapisnik od 25. kolovoza 1935. o prvoj sjednici kotarske organizacije H. S. S. za kotar Valpovo", DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

²⁷ "Zapisnik 15.11.1936. dvanaeste kotarske sjednice organizacije HSS kotara Valpovo", DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

²⁸ "Valpovština uoči izbora", *Hrvatski list*, 19/1938., 289 (18.10.1938.), 4; *Hrvatski list*, 19/1938., 303 (1.11.1938.), 4.

²⁹ Heferovo pismo R. Hercegu, 8.9.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

³⁰ Rješenje kotarskog načelnstva od 15.1.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

³¹ Heferovo pismo Gradskom poglavarstvu Osijek od 14.12.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

³² Da će ga "ubiti ko psa...u kancelariji...na sokaku...ili digod vas stignemo". Anonimno pismo poslano iz Valpova, 17.12.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

³³ Tupanjanin se pravdao da se radi o nepoštivanju naredbi, jer su - kako je tvrdio - dobili nalog da obustave izvršavanje "svih policijskih kazni, koje su u vezi s izborima". Heferovo pismo Mačeku od 15.2.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

3. Poslovi narodnog poslanika

3.1. Veza s političkim središtem

Hefer je u punom smislu riječi obavljao svoju dužnost veze između izbornog kotara i stranačkog vodstva.³⁴ Iz stranačke je središnjice prenosio političke vijesti i stavove vodstva HSS-a o svim pitanjima, o kojima je u pravilu podnosio izvješće na početku svakog sastanka kotarskih organizacija. Trudio se provoditi sve inicijative koje su dolazile iz Zagreba, često obavljajući poslove koje ne bismo očekivali da radi dužnosnik njegove razine. Primjerice, u Valpovu je 1. kolovoza 1937. organizirao veliku skupštinu na kojoj je obavljena posveta zastava svih 23 organizacija HSS-a, a koja je zapravo bila "manifestaciona skupština". Na ovom velikom i sjajnom skupu redali su se govor uvaženih gostiju Ivana Pernara, Sekule Drljevića i nekolicine slavonskih narodnih poslanika (Tuna Babić, dr. Ivan Majcan, dr. Andrija Karčić, Stipe Matijević, dr. Petar Gvozdić), a s oduševljenjem ih je slušalo 15.000 ljudi.³⁵ Izvana je sve izgledalo sjajno, ali iza toga je stajalo puno rada, a i živaca. Naime iz prepiske sa Zagrebom vidljivo je da je jedva osigurao izaslanike (otkazao mu je Košutić, a u posljednji je trenutak izgleda mislio odustati i Pernar), pa je Hefer u panici slao ekspresno pismo Mačeku da nekoga pošalje. Bojao se velikog razočaranja, jer je to bila prva skupština tih razmjera nakon 1927., kada je u Valpovštini bio Stjepan Radić, pa se na nju spremao "sav narod...i muško i žensko", koji je se ionako osjećao zanemaren i očekivao puno od najavljenog skupa. Uz brige oko gostiju morao je pripremiti i koordinirati sve ostalo (raspored i dolazak mjesnih organizacija, Hrvatsku seljačku zaštitu, nastup "limenih glazbi"), pa čak je dogovarao tehničku potporu i pregovarao s "Philipsom" oko zvučnika.³⁶

Nakon uspostave Banovine Hrvatske i mogućnosti samostalnog vođenja barem nekih poslova, u Zagrebu je uporno zastupao interes kotara. Sačuvan je 'podsjetnik' na sve što je prilikom jednog posjeta Zagrebu mislio obaviti, a bila je to duga lista razgovora gotovo u svim banovinskim odjelima (odjeli za pravosuđe, za šume, za prosvjetu, za gospodarstvo, za financije), zatim u Pogodu, Finacijskom ravnateljstvu i osobno s dužnosnicima nekih odjela (Zlatkom Špoljarom i Franom Frolovim). Njegovo je stručno znanje i iskustvo moralno biti izvanredno široko, jer je u tim prilikama razgovarao o najrazličitijim problemima koji su tištali njegove izbornike: premještaji činovnika, cijene žitarica i korištenja mlinova, dozvole za sječu drva, kupnja zemlje, pomoć za podizanje škola (Šamatovci, Gat, Zelčin, Martinci Čepinski) i veterinarskih ambulanti,

³⁴ Usp. S. Leček, "Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941.", *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (Zagreb, 2006), 121-122.

³⁵ *Hrvatski list*, 18/1937., 198 (20.7.1937.), 4.

³⁶ "Zapisnik od 18.7.1937. 19. sjednice kotarske organizacije HSS..."; Heferovo pismo Pernaru (?), 30.7.1937.; Heferovo izvješće tajniku HSS-a Jelašiću, 3.8.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

krediti, isplate osiguranja, pa sve do pojedinačnih oprosta od poreza, promjene prezimena ili posinjenja.³⁷ Posebno se trudio oko škola te seljačkih domova (čak je bio i jamac seljacima u Habjanovcima, kako bi mogli podići kredit za preuređenje starog mlina u seoski dom).³⁸

Kada je trebalo, reagirao je odlučno i brzo, primjerice nakon što je istočnu Slavoniju 16. srpnja 1940. pogodilo veliko nevrijeme. Upravo je u Valpovštini doseglo katastrofalne razmjere (štetu su procjenjivali na 70%), pa opisi navode porušena stabla, opustošene voćnjake, podignute krovove, teško oštećene slabije gospodarske zgrade, a zabilježena je i jedna ljudska žrtva.³⁹ Hefer je odmah obišao valpovačka sela i oputovao u Beograd, nakon čega je Maček dao osobni novčani prilog za postradale, pomažući primjerom više nego novcem (iako 20.000 din nije bila mala donacija). Odmah je ustrojen i odbor za pomoć postradalima s Heferom kao predsjednikom.⁴⁰

Njegove dužnosti poslanika nisu se iscrpljivale u organiziranju političkih organizacija i kontroli dјeluju li u skladu sa stranačkim programom i tekućim potrebama. Od njega se tražilo da obavi i niz sporednih poslova, primjerice da potakne osječke industrijalce da oglašavaju u glavnom političkom dnevniku HSS-a *Hrvatskom dnevniku* ili da prodaje prigodne razglednice kojima se skupljalo sredstva za pojedine nakane (što nije bila mala obveza “u moru raznovrsnog sabiranja i podavanja”).⁴¹ Brigu o pretplati na stranačko glasilo za selo *Seljački dom* trebali su voditi oni koji su se pretplatili ili mjesne organizacije, ali povremeno je i ta obveza dopadala Hefera. On je trebao raditi promidžbu kada se činilo da pretplata zapinje, opominjao je i radi dugovanja, a

³⁷ Heferove bilješke, nedatirano, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

³⁸ Heferovo pismo I. Škorjaču, 29.1.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. Kada je Gat dobio svoju školsku općinu, Hefer je odmah otišao u Zagreb da osigura pomoć nadležnih vlasti. *Hrvatski list*, 21/1940., 299 (27.10.1940.), 23. Od većih se radova spominju još utvrđivanje Drave kod Bistrinaca i gradnja ceste kod Metlinaca, o čemu je Hefer izvjestio na sjednici kotarske organizacije HSS od 3.11.1940. Tada je spomenuo i da je u Zagrebu odobreno izvjeće o radu odbora za pomoć postradalima u nevremenu nakon čega je odbor bio raspuništen. *Hrvatski list*, 21/1940., 308 (5.11.1940.), 8; *Seljački dom*, 28/1940., 45 (7.11.1940.), 6. U akciji sakupljanja pomoći stradalima u orkanskom nevremenu sabrali su 62.830 din, a još je 60.000 din dala Banska vlada. Stradalima su mogli kupiti crijepe, a nešto drvene građe dala su poduzeća H. S. Gutmann (42 m³ građe) i Našička d.d. (50 m³). *Hrvatski list*, 21/1940., 211 (31.7.1940.), 7; *Seljački dom*, 28/1940., 45 (7.11.1940.), 8.

³⁹ “Pustoš i žalost u Slavoniji”, *Hrvatski list*, 21/1940., 199 (19.7.1940.), 7-8. Hefer je nakon obilaska, potresen prizorima koje je vidio, pisao u Zagreb Hercegu da je u svakom selu bilo barem 20 kuća “do temelja srušenih”, drveće iščupano iz zemlje s korijenjem te da su sela izgledala “kao da su proživjela zračni napadaj bombama”. Heferovo pismo Hercegu od 27.7.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁴⁰ *Hrvatski list*, 21/1940., 210 (30.7.1940.), 4; *Seljački dom*, 28/1940., 31 (1.8.1940.), 7.

⁴¹ Jedna od takvih akcija bila je namijenjena pomoći obitelji ubijenog Karla Brkljačića, a drugom je prigodom trebalo pomoći seljake Kolarca, sela uništenog požarom. Za oglašavanje: prepiska s Đ. Kemfeljom 1937.; za K. Brkljačića: pismo Vilka Begića Heferu od 9.6.1936.; za Kolarec: pismo Hefera T. Jančikoviću od 17.2.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

povremeno je tražio popise preplatnika, kako bi se imala točna evidencija na razini kotara.⁴² Uz ove obvezne imao je i “mnogo knjiga na raspaćavanju” (T. Jančikovića, R. Bičanića, A. Radića te sva izdanja Seljačke slove), koje nije stigao prodavati tempom koji je Zagreb očekivao, jer prodaja, posebice po selima, nije išla lako. U pismu kojim se Jančikoviću morao ispričavati što je došlo do nekih problema oko prodaje, dodao je da obojica podnose žrtve “jer to tako mora da bude u današnje vrijeme”.⁴³

Nabrojeni poslovi svjedoče nam ne samo o sposobnostima i volji jednog čovjeka, nego i problemu izgradnje mreže pouzdanih suradnika. Naime, cilj HSS-a bilo je uvesti seljaka (i u gradu običnog čovjeka) u javni život u kojem je svatko trebao preuzeti aktivnu ulogu. To bi značilo da su se nakon početnog poticaja i organizacijske pomoći, trebali sami prihvati posla. Izgleda da u praksi to nije išlo tako lako, pa se i u Heferovim pismima, uz sve veći obujam poslova, može pronaći i sve više pritužbi na opterećenost, umor i zdravlje. Kako se jednom požalio Hercegu, sve što se zatražilo iz Zagreba morao je obaviti sam (“cijelo vrijeme sam na svim sastancima jedini govornik, sastavljač svih pismenih sastavaka, davatelj uputa, organizator i t. d.”).⁴⁴

Mreža osobnih veza. Ubrzo je uspostavio dobre pa čak i bliske i prijateljske veze s nekoliko osoba iz samog vrha stranke. Bio je na “ti” s ministrom pošte u vlasti Cvetković-Maček dr. Josipom Torbarom, kao i s njegovim šogorom dr. sc. Ivanom Pernarom te Franom Frolom (u molbama za premještaje općinskih i kotarskih službenika oslovljava ga s “dragi Frane”). Poznavao je i Augusta Košutića. Sačuvana su samo 2 ili 3 kratka pisma, u kojima se međusobno oslovljavaju s puno poštovanja, ali i manje službeno nego što je u njegovim pismima vodstvu stranke. Košutiću se obraćao s “gospodine potpredsjedniče”, dok mu je ovaj uzvraćao s “dragi prijatelju” (i odmah je učinio ono što ga je Hefer zamolio). Suradnja u Seljačkoj slozi donijela mu je dobre veze s njenim predsjednikom Rudolfom Hercegom i s kasnjijim predstojnikom Odjela za prosvjetu Banovine Hrvatske Izidorom Škorjačem. Škorjača je ipak oslovljavao s “vi” i pisao mu pristojnim, službenim tonom. Ovi su dužnosnici činili krug poznanika kojima se obraćao i u brojnim intervencijama za svoj kotar, ponekad šaljući izravnu preporuku ili molbu da se nešto učini, a ponekad moleći da oni interveniraju kod treće osobe.⁴⁵

⁴² Na jednom sačuvanom, na žalost nedatiranom popisu, poimence je navedeno 194 preplatnika. “Preplatnici novina ‘Seljački dom’ u Valpovštini”, nedatiran popis, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁴³ Heferovo pismo Tomi Jančikoviću od 6.3.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

⁴⁴ Heferovo pismo Hercegu od 13.1.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁴⁵ Prema Košaku pravo vodstvo HSS-a činile su dvije neslužbene skupine oko Mačeka: u prvoj su bili njegovi savjetnici koji su bili i narodni poslanici (između 13 nabrojanih bili su J. Krnjević, A. Košutić, I. Pernar, J. Torbar, B. Smoljan, T. Jančiković, J. Jelašić i dr.) te oni koji nisu bili poslanici (među njima R. Herceg, R. Bičanić, D. Toth). Hefera je naveo kao jednog od ‘Krnjevićevih ljudi’, zajedno s R. Hercegom. (Ne navodim osobe koje se ne spominju u Heferovom arhivu i s kojima vjerojatno nije imao kontakte.) V. Košak, “Struktura Hrvatske seljačke stranke”, HDA, RSUP SRH, SDS, 010.7, str. 22, 25.

S druge strane, Mačeku je pisao samo u izvanredno važnim prilikama (primjerice, osobno ga je izvijestio o izbornim rezultatima ili katastrofi u Valpovštini), a po dužnosti se javljaо i tajniku stranke (Josipu Jelašiću, kasnije dr. Jurju Krnjeviću, ali ni s jednim nije bio osobno blizak). Krug njegovih političkih veza zanimljiv nam je radi procjene Heferovog političkog utjecaja. Možemo reći, da iako nije imao izravnog utjecaja na samo vodstvo stranke (krug oko Mačeka), vjerojatno je imao više utjecaja od niza drugih narodnih poslanika. Stoga nam njegova nemoć da riješi neke probleme u vrijeme Banovine Hrvatske samo upotpunjuje razumijevanje dubine tih problema i (ne)mogućnosti njihovog rješavanja.

3.2. Organizirani kotar

Glavnina njegovih poslova bila je ipak vezana uz organizacije HSS-a u kotaru, posebice one političke te Seljačku slogu. Vrlo je brzo postigao da se cijeli kotar ustroji onako kako je bilo zamisljeno, znači ne samo da ima potpunu mrežu mjesnih organizacija nego i da ima raznovrsne organizacije (političke, gospodarske, kulturne, radničke, zaštitne). Organiziranje nije bio malen posao, jer je ljudi trebalo potaknuti na rad (posebice u nepolitičkim organizacijama), što je napokon postigao upornim upozoravanjem kako još treba ustrojiti one organizacije koje su nedostajale. Nakon što bi bile organizirane, morao je ispravljati brojne sitne nepravilnosti (primjerice, nedovoljan broj odbornika ili izbor iste osobe na dvije dužnosti).⁴⁶

Nije mirovao dok sva sela nisu imala sve organizacije, pa su već tijekom 1935. u valpovačkom kotaru organizirane gotovo sve mjesne političke organizacije, većina sela osnovala je ogranaк Seljačke slike, a počela se širiti i Gospodarska sloga. U studenom 1936. moglo se i službeno objaviti da je u kotaru organizacija provedena do kraja, naime u 21 selu Valpovštine djelovala je 21 politička organizacija, 20 povjereništava Gospodarske slike, 20 ogranaк Seljačke slike i u Belišću organizacija Hrvatskog radničkog saveza. Izvjestitelj u glavnom HSS-ovom listu za selo *Seljačkom domu* popratio je to s primjedbom da "mnogo ovisi o narodu, a nešto i o narodnom zastupniku".⁴⁷ Do proljeća 1937. osnovane su organizacije HSS-a čak i za 3 naselja (Novaki, Šamatovci, Kitišanci), pa su u kotaru djelovale 24 organizacije HSS-a s 2.585 članova, u Gospodarskoj slozi bilo je upisano 1.077 članova, u Seljačkoj slozi 1.655, Seljačkoj zaštiti 786 članova i u HRS-u u Belišću 382 člana.⁴⁸ Valpovo je tada jedino imalo "baš sve organizacije" hrvatskog se-

⁴⁶ Primjerice: Poziv na redovitu mjesečnu sjednicu kotarske organizacije HSS-a zakazane za 23.5.1937., 14.5.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

⁴⁷ "Politička, gospodarska i prosvjetna organizacija u Valpovštini...", *Seljački dom*, 24/1936., 5 (26.11.1936.), 7.

⁴⁸ "Zapisnik od 25. travnja 1937 petnajste sjednice kotarske organizacije HSS. valpovačkog kotara, držane u Valpovu", DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. Napomenuto je da su podaci za članove HSS-a u Bizovcu i Valpovu nepotpuni.; *Hrvatski list*, 18/1937., 115 (27.4.1937.), 3.

ljačkog pokreta i višekratno je isticano kao uzor za druge.⁴⁹ Sve te organizacije nisu živjele ‘na staroj slavi’, nego su djelovale s više ili manje uspjeha, možda i uz probleme, čak i prekide, ali većina je i dalje mogla poslužiti kao primjer drugima. Mreža organizacija samo je upotpunjavana, ukoliko je trebalo. Tako su na sastanku kotarske organizacije HSS-a sredinom lipnja 1940. pozdravili dvije nove mjesne organizacije u kolonističkim naseljima Selce (kraj Petrijevaca) i Cret (krčevina kraj Bizovca, na koju je “Zemlja” naselila koloniste u proljeće 1940.). Uz stare mjesne organizacije tada je postojalo i pet HSS-ovih organizacija na poslijeratnim naseljima, pa je Hefer mogao sa zadovoljstvom izvjestiti da je “cijeli kotar podpuno organiziran u HSS”.⁵⁰

Nakon što je ustrojena mreža organizacija, trebalo se i dalje truditi kako bi se osiguralo i njihovo stalno djelovanje na svim potrebnim dnevnim pitanjima. Postizao je to prije svega održavanjem redovnih sastanaka i svojom stalnom prisutnošću na njima, što je primijetio i kotarski predstojnik Jovan Korda (koji je sa svoje strane poduzimao sve da onemogući djelatnosti HSS-a).⁵¹ Naime, kada je početkom 1938. u ograncima Seljačke i Gospodarske sloge zavladala “nesloga i neka apatija”, bio je potreban njegov “lični auktoritet” da unese “smirenja i aktivnosti u rad ograna”.⁵² U Heferovom su fondu sačuvani zapisnici sastanaka kotarske organizacije, iz kojih vidimo da je svima osobno prisustvovao. Bez sumnje treba zahvaliti njegovom utjecaju da su održavani redovno svakog mjeseca, te svaki puta u drugom selu (kako ne bi bilo diskriminacije među mjesnim organizacijama). Na njima je redovno podnosio izvješće o ‘političkoj situaciji’, a u nastavku je davao upute i savjete gotovo za sve probleme koji su se javljali. Njegova (često nepotpisana) izvješća o sastancima objavljivana su u osječkom *Hrvatskom listu*, te središnjim stranačkim novinama *Seljački dom* i *Hrvatski dnevnik*. U Zagreb je slao i povremena izvješća o pojedinim problemima, a redovno i prijepise zapisnika kotarskih sjednica (koje je iz rukopisa sam prepisivao pisaćom mašinom).⁵³

⁴⁹ *Seljački dom*, 25/1937., 2 (7.1.1937.), 8.

⁵⁰ *Seljački dom*, 28/1940., 24 (13.6.1940.), 6.

⁵¹ Jovan Korda je bio osnivač JRZ-a na valpovačkom području i glavni provoditelj njene politike nasilja. Iako stranka nije imala puno pristaša (prema tome ni uobičajene organizacijske mreže), njeni su članovi bili “uglavnom državni namještenici, zaposleni u kotaru i općini” (znači glavni izvršitelji vlasti). Prema izvješću SDS-a predstojnik Korda kao političar “nije imao nikakav autoritet, jer je bio drzak prema stanovništву...sve što je radio ili organizirao kao rukovodilac radio je silom ili je upotrebljavao silu...bio je samovoljan u vršenju svojih akcija, tako da je dolazio u sukob i sa višim organima tadašnje vlasti... svim je silama radio na tome da organizira jako četničko udruženje”. Dodaju da je 1941. pobegao u Srbiju, a da u vrijeme nastanka izvješća radi u Izvršnom vijeću Srbije. HDA, RSUP SRH SDS, 01.36 (Bivše građanske stranke na kotaru Osijek), str. 86-87.

⁵² Izvješće kotarskog predstojnika o stanju javne uprave Banskoj upravi SB Odjel za upravu, za razdoblje 1.1.-31-3-1938., od 2.4.1938., HDA, SB UO, kut. 344, br. 2309.

⁵³ Heferovo pismo tajniku HSS-a (J. Jelašiću), 11. 10. 1936., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

Uz kotarske sastanke, nalazio je vremena otići i na podosta sastanaka mjesnih organizacija HSS-a. Bez stalne osobne prisutnosti i dodira s ljudima, niti jedan rezultat nije mogao biti dugog trajanja. Bila je to neprestana borba za ljude, što slikovito predložuje poziv iz Bocanjevaca. Tamošnja ga je organizacija zamolila u proljeće 1938. da unatoč opterećenosti nađe vremena prirediti malo veći sastanak na koji bi došla i susjedna sela (Marjanci Čepinski i Kunišinci), jer su “preko polovice naših pristaša prešli u razne stranke”, a na taj bi ih način “povratili u naše redove”.⁵⁴

Naravno da nije mogao sve obaviti sam (niti je to želio, a niti bi to dopustio stranački vrh, koji je ozbiljno uzimao ono o seljaku kao ‘subjektu’, barem na lokalnoj razini) i da je mjesne poslove trebalo preuzeti mjesno rukovodstvo. Predsjednici općinskih organizacija trebali su obilaziti svoju općinu, držati sastanke s mjesnim organizacijama i poticati rad svih organizacija HSS-a (političkih, gospodarskih, prosvjetnih).⁵⁵ No, izgleda da oni često nisu bili svjesni što bi trebala biti samouprava. Na to nas upozorava izješće prosvjetnog povjerenika Tome Strugačevca, koji je u siječnju i veljači 1941. obilazio sela Valpovštine i izvješćivao seljake o radu i zaključcima Drugog prosvjetnog sabora u Zagrebu. U pismu Heferu usput je spomenuo da su ljudi bili oduševljeni vijestima, ali i voljom da im se one saopće, jer “da jih nikad njihovi prvaci nisu ovako izvjestili nego dođu kući i šute”, a bez komunikacije, zaključio je Strugačevac, “tu onda nije ni sloga”.⁵⁶

Iz Heferove prepiske doznajemo da ga na neke mjesne sastanke nisu ni željeli zvati. U pravilu se radilo o mjestima gdje je dolazilo do sukoba i nekih problema unutar organizacije HSS-a, kao što je bilo u Belišću. Ovdje je organizacija ionako bila slaba, jer je u mjestu bilo dosta prorežimskih simpatizera i glasača, pa su unutarnje nesuglasice imale dalekosežne posljedice. Iako je Hefer u više navrata, pa i javno, izjavljivao da je voljan doći ako ga trebaju i pozovu, nisu ga zvali. (“Mnogo sam se puta nudio, ali me nikad nisu zvali.”)⁵⁷ Ovo nas upućuje na zaključak da su mjesne organizacije imale pričnu slobodu odlučivanja, te da im se rješenja nisu mogla nametati izvana. Nije to očito mogao ni Hefer kao njihov poslanik, a neki drugi dokumenti svjedoče da se moglo (barem do neke mjere) oglušiti i na odluke stranačkog vrha u Zagrebu.

3.3. Kotarski sastanci

Spominjani mjeseci sastanci kotarskih organizacija HSS-a okupljali su redovno predstavnike svih mjesnih organizacija (političkih, Gospodarske

⁵⁴ Pismo Tome Strugačevca (Bocanjevci) Heferu, 6. 3. 1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁵⁵ “Zapisnik od 25. travnja 1937 petnajste sjednice kotarske organizacije HSS. valpovačkog kotara, držane u Valpovu”, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁵⁶ Pismo T. Strugačevca Heferu, Valpovo, 18.3.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

⁵⁷ Heferovo pismo Đuri (?), 29.6.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

sloge, Seljačke slogue, HRS-a, HSZ-a), a na njima su pretresani svi mogući problemi na koje su one nailazile i odlučivalo se kako ih riješiti. Na tim je sastancima dolazio do izražaja Heferovo iskustvo i odvjetničko znanje, ali i spremnost da se osobno angažira ne samo savjetom, nego i djelom (pisanjem dopisa, intervencijama, posredovanjem u pregovorima i sl.). Dvadesetak sačuvanih zapisnika kotarske organizacije (uglavnom do 1937.) daje nam pouzdanu sliku širine poslova kojima su se bavili. U pravilu su na dnevnom redu prvo bili politički poslovi (broj članova pojedinih mjesnih i općinskih organizacija HSS-a, njihov rad ili preustroj, zatim briga za izborne listove i izborna kampanja, organiziranje skupova, pretplata na *Seljački dom* i sl.), slijedio je rad općina, pa gospodarski poslovi (najčešće se spominjao rad u vodnoj zadruzi⁵⁸, razne kampanje i akcije Gospodarske slogue kao sajmišni pokret, uređenje cijena mlijeka i nadnica, sabiračke akcije, zamjena žita za vino iz Dalmacije, cijepljenje stoke i dr., te akcije podrške radnicima u štrajku ili nezaposlenima). Na kraju, čak ne na svakom sastanku, dolazila bi na red prosvjeta i kultura, odnosno akcije Seljačke slogue (proslave seljačkih blagdana, kampanja opismenjivanja, rad suda dobrih i poštenih ljudi, smotre, prikazivanje filma o zagrebačkoj smotri 1937., kazališne predstave za seljake, promidžba knjiga koje je preporučao HSS).

Nedjeljama je Hefer u pravilu obilazio mjesne organizacije, nerijetko i tri u jednom danu, kao primjerice 21. prosinca 1937. kada je počeo u Ladi-mirevcima, nastavio sastankom u Valpovu, a dan je završio u Belišću. Na ovim sastancima nema ni traga nekom ispraznom politiziranju, a razgovaralo se upravo o tome kako riješiti konkretne životne probleme. U Ladi-mirevcima je težište bilo na radu općine, smanjenju duga, gospodarskim investicijama (nabavili su "pflaster"), općinskom porezu, radu Gospodarske slogue i tijeku kampanje protiv nepismenosti. Valpovo i Belišće tištali su radnički problemi, pa se ovdje razgovaralo o komunalnim pitanjima i o osnivanju međudruštvenog odbora za pomoć nezaposlenima ili radnicima u štrajku ("pokretu").⁵⁹

Upravo ovo dugogodišnje iskustvo stećeno radom po selima i poznavanje stvarnih prilika i ljudi te njihovih reakcija, vidljivi su u dopisima vodstvu stranke nakon uspostave Banovine Hrvatske. U njima je pokušao skre-

⁵⁸ Hefer je bio i potpredsjednik vodne zadruge Donji Miholjac, u kojoj su nakon 40 godina postojanja konačno dobili upravu seljaci. Do tada su plaćali za nju (čak većinu svote), ali kako su po zakonu u upravu izravno ulazili samo veliki prinosnici (1 glas za 1.000 din doprinosa godišnje) seljake su zastupali općinski načelnici. Kako su tek nakon izbora 1936. i načelnici postali u pravom smislu izborni dužnosnici (k tome i pripadnici HSS-a), uprava je došla u ruke naroda. Kao glavni posao zadruge navedena je regulacija Karašice i Vučice, koje su redovno poplavljivale, a na sastancima ravnateljstva Hefer je nastupao kao opunomoćeni zastupnik zadrugara valpovačkog kotara (pa je kao takav izabran za potpredsjednika). Zaključak sjednice od 27.6.1937. "Zapisnik od 27.6.1937. pisan na sjednici kotar. org. HSS..." (18. sjednica), DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. Dokumentacija o radu vodne zadruge u: DAOS, fond S. Hefera, kut. 30.

⁵⁹ *Hrvatski list*, 18/1937., 351 (21.12.1937.), 4.

nuti pozornost na probleme u provedbi teoretski dobro zamišljenih reformi. Iz svakodnevnih je kontakata sa seljacima mogao razabrati da su nužne reforme koje bi im popravile položaj i da one koje se provedu trebaju biti što pravednije, jer ljudi "čekaju olakšica i pravednost", pa se i lako bune kada su u tome iznevjereni.⁶⁰ Na žalost, željno čekane reforme nisu ostvarile ono čemu se godinama nadalo, a razočaranje je doprinijelo teškoj atmosferi posljednje godine mira. Iz pisama je očito da se Hefer osjećao jednakom nezadovoljnim kao i mnogi seljaci - i to ne svojim položajem, jer mu je ugled na svojevrstan način samo porastao, jednakom kao i poslovi - nego nemogućnošću da se provede politička i socijalna pravda, koju je i sam dugo obećavao seljacima 'svoje' Valpovštine.

3.4. Seljačka sloga

Spomenuto je kako je Heferu vrlo brzo pošlo za rukom cijeli kotar obuhvatiti potpunom mrežom svih 'grana hrvatskog seljačkog pokreta' te da su gotovo usporedno s političkim, sela dobila i ogranke Seljačke slogue, organizacije Gospodarske slogue, Hrvatske seljačke zaštite, a u Belišću je djelovao i Hrvatski radnički savez. Sudeći po izvješćima, ali i gradivu iz njegovog fonda (cijela kutija), osobno se posebno angažirao na djelovanju Seljačke slogue.⁶¹ U početku je poticao osnivanje ogranačaka, tražio podupiratelje, držao sastanke, a potom pomagao organizirati smotre i povremene skupne odlaske u Osijek (primjerice, na prikazivanje filma o smotri u Zagrebu ili na prigodne proslave). Svaka pojedina manifestacija tražila je poprilično truda i vremena, počevši od dogovora tko bi mogao sudjelovati i tko bi mogao doći kao izaslanik iz Zagreba (što je uključivalo osobne kontakte i prepisku), zatim je trebalo ishoditi dozvolu za održavanje skupa i osigurati popust na željezničke karte, a to je uglavnom radio sam. Organiziranje pojedinih ogranačaka, brigu o ručku za dio uzvanika i o disciplini prilikom održavanja pomagali su mu

⁶⁰ Kao primjer njegovih pogleda može se navesti pismo Krnjeviću u proljeće 1940. Osvrnuo se na konkretnе probleme koje su izazvale državne potpore davane obiteljima onih koji su morali na dugotrajne vojne vježbe. Dobra je zamisao, ustvrdio je, bila loše provedena, a nepravedno, arbitrarno dijeljenje ("bilo iz neznanja, bilo iz zlobe, bilo radi prenatpanosti poslovima") dovelo je do nezadovoljstva i podjele među ljudima ("ljudi se na taj način dijelili, pa se i zamrzili"). U istom se pismu osvrnuo i na najavljeni oprost poreza, strahujući da će i ta mjera u praksi izazvati jednakom nezadovoljstvo, jer ju je gotovo nemoguće napraviti pravdno. Heferovo pismo Krnjeviću od 15.3.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20. U pismu Krnjeviću početkom 1941. žali se na provedbu kontrole mlinova (radi špekulacija brašnom). Ova je mjera prvo "izazvala povoljan dojam, ali na žalost i opet je pošlo zlim putem", jer je provedena samo nad nekim mlinovima (nad najvećima nije), a onda je stala. Heferovo pismo Krnjeviću od 21.1.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

⁶¹ Usp. S. Leček, *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji 1925.-1941.* (Slavonski Brod, 2005), 29-30, 241-266. Na skupštini 1936. izabran je za "prosvjetnog radnika" Seljačke slogue, što je bila formula za sudjelovanje inteligencije u organizaciji, koja je bila zamišljena prvenstveno kao seljačka udruga. "Ravan put Seljačke Sloge. Šesta redovita glavna skupština dne 16. veljače 1936", *Seljačka sloga*, 1/1936., 2, 33.

voditi i članovi upravnih odbora ogranaka. Zapravo je ono što se vidjelo – njegov govor - bio najmanji dio posla.

Uz to je obavljao i niz sitnih poslova – prepravljaо seljačke radove za novine ili časopis *Seljačka sloga*, prodavaо dopisnice Seljačke sлогe s kartom Banovine Hrvatske te prigodne znakove uz dan braće Radić. Možda se čini zanemarivim, ali samo je u lipnju 1939. za proslavu dana braće Radić bio zadužen za raspšaćavanje 2.000 komada znakova i odgovoran za novac prikupljen na taj način.⁶² Imenovan je i počasnim povjerenikom za *Hrvatsku enciklopediju* (jedan od pokretača bila je i Seljačka sloga), a ta je ‘počast’ značila da je trebao organizirati njenu preprodaju.⁶³ Kao poslaniku uzornog kotara, ponekad su mu se obraćali za savjete iz drugih krajeva gdje su htjeli pokrenuti Seljačku slogu ili organizirati smotre.⁶⁴ Uskoro su u središnjici u Zagrebu računali s njim u svim važnijim prilikama, čak ga i ne pitajući (primjerice, predviđjeli su ga za govornika na plenarnom sastanku Kluba ABC i glavnoj skupštini Seljačke sлогe 1938. i samo ga obavijestili o tome). Od njega se očekivalo da se uredno proslavlaju i stranački blagdani i to ne samo u Valpovštini nego i u Baranji.⁶⁵ U nekoliko su ga navrata povezali sa strancima zainteresiranim za hrvatsku seljačku kulturu, kojima su nastojali pokazati rad uzornih ogranaka (što je Hefer postigao u Valpovštni).⁶⁶

Hefer je osobno sudjelovao u provođenju nekih kampanji Seljačke sлогe. Bio je na čelu međudruštvenog odbora hrvatskih kulturnih društava u Osijeku, koji je vodio tamošnju kampanju protiv nepismenosti. Kao takav je održavaо sastanke, odgovarao za sakupljena sredstva i izvještavaо o radu, a u svojoj je pisarni čak primao prijave za tečajeve ili pojedinačno poučavanje.⁶⁷ Kada je u jesen 1940. slana okružnica s uputama za poslove oko kam-

⁶² Dopisnice: Hercegovo okružnica od 14.9.1939., znakovi: Hercegova okružnica “početkom svibnja” 1939.; Heferovo pismo središnjici Seljačke sлогe, 19.6.1939. (moli da objave da su primili poslanu svotu, kako bi imao javnu potvrdu pred ljudima koji su dali novac); DAOS, fond S. Hefera, kut. 19. Kod svakog baratanja novcem posebno je pazio da ne bude nikakve sumnje da je ovaj dospio onima kojima je bio namijenjen. Sredstva za pomoć pasivnim krajevima 1936. također je slao u Zagreb, a na idućem je sastanku predočio poštanu uputnicu i pismenu potvrdu Gospodarske sлогe o primljenu novca. “Zapisnik od 10. svibnja 1936. šeste sjednice izborne kotarske organizacije H.S.S...”, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁶³ Sazvao je sastanak predstavnika gradske uprave, industrije, trgovine i škola, ukupno dvadesetak predstavnika raznih “staleža”, odn. zvanja, koji su trebali vršiti promidžbu i pronaći preplatnike. Heferovo pismo Hercegu, 20.4.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁶⁴ Primjerice u Vukovaru. Pismo Augustina Halasa (tajnika kotarske organizacije HSS-a u Vukovaru) Heferu od 19.10.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁶⁵ Hercegovo pismo Heferu, 10.1.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁶⁶ Hercegovo pismo Heferu, 12.5.1937. (o dolasku kineskog liječnika sa suprugom); Hercegovo pismo Heferu, 17.7.1937. (o dolasku američkih koreografa u Posavinu), DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁶⁷ “Suzbijanje nepismenosti u Osijeku”, *Hrvatski list*, 18/1937., 297 (27.10.1937.), 9; Heferovo izvješće od 6.1.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

panje, tadašnji njen voditelj Ante Martinović osobno je Heferu dopisao da je za njega to samo ‘podsjetnik’, upitao koliko pribora treba i dodao tople, prijateljske pozdrave.⁶⁸

Kao odvjetnik, Hefer se posebice bavio još jednom kampanjom Seljačke slove, koja je u godinama pred rata dobivala sve više pozornosti – radom sudova dobrih i poštenih ljudi. Bio je i u posebnom odboru Seljačke slove za proučavanje njihovog rada.⁶⁹ O ovim je sudovima pisao u više navrata, a vodio je i sekciju o njihovom radu na Prvom prosvjetnom saboru (kongresu). Napisao je i brošuru čije je objavljivanje spriječio početak rata.⁷⁰ U više je navrata na kotarskim sastancima poticao raspravu o njihovom radu i davao savjete i prijedloge kako ga unaprijediti.⁷¹ Davao je i savjete u konkretnim slučajevima ukoliko ‘suci’ nisu bili sigurni u odluku (pokušavao je da se i ovdje ide na nagodbu i slogu, “pa makar se malo i popustilo na obje strane”, jer, podsjećao je, službeni sud košta još više).⁷²

Za Seljačku slogu obavio je još jedan odvjetnički posao. Sastavio je pravila za seljačke domove, koje je ona nastojala podići u što većem broju ogranka. U pismu Hercegu spomenuo je da se ona koriste po Slavoniji i Lici, a za vjerovati je da su se proširila i na druge ogranke.⁷³ Na to ga je vjerojatno ponukalo to što je bio član Ravnateljstva (kasnije Upravnog odbora) Hrvatskog seljačkog doma u Zagrebu, višenamjenske ustanove koje je trebala biti matica za slične domove po selima.⁷⁴

3.5. Gospodarska Sloga

Primjetno se manje angažirao u Gospodarskoj slozi, iako je i to ‘manje’ bilo više nego su odradili neki drugi poslanici. U lipnju 1936. obišao je s nadzornikom Gospodarske slove Maksom Rupičem (Rapićem) većinu sela valpovačkog kotara i održao sastanke na kojima se objašnjavala potreba osnivanja Gospodarskih slove. U mjesec dana osnovali su potpune organizacije u

⁶⁸ Okružnica Kluba ABC “početkom studenoga 1940.”, DAOS, fond S. efera, kut. 19.

⁶⁹ Heferovo pismo Hercegu od 8.9.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19; Hercegovo pismo Heferu od 19.10.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁷⁰ Usp. S. Hefer, “Sudovi dobrih i poštenih ljudi sude po – pravici”, *Seljačka sloga*, 4/1939., 9, 294-297; *Prosvjetni sabor Seljačke Slove 1939.* (Zagreb, 1940), 59-62. U Heferovom je arhivu sačuvan rukopis od 9 tipkanih stranica, u kojem je iznio neke teoretske postavke o radu sudova i predložio Pravilnik po kojem bi mogli djelovati. DAOS, fond S. Hefera, kut. 19. (Rukopis se objavljuje u ovom broju kao građa: S. Leček, “Stjepan Hefer o sudovima dobrih i poštenih ljudi”, *Scrinia slavonica 8*)

⁷¹ “Veliki prosvjetni sastanak Valpovštine”, *Hrvatski list*, 20 /1939., 331 (7.11.1939.), 8; Dr Milan Svoboda, “Sudovanje pred – čitavim selom”, *Seljački dom*, 28/1940., 31 (1.8.1940.), 3.

⁷² Heferovo pismo Antunu Dupcu, 20.1.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁷³ Heferovo pismo Hercegu, 12.10.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

⁷⁴ *Seljačka sloga*, 1/1936., 12, 290; *Seljačka sloga*, 4/1939., 10, 331.H

12 sela, a u 9 su izabrani povjerenici i upisano dosta članova (još je trebalo održati skupštinu i izabratи redovnu upravу). U kolovozu 1936. osnovane su Gospodarske slogue u Šagu i Nardu, naravno, opet uz Heferovu prisutnost. Bila su to sela koja je još jedina nisu imala, pa je time i ova organizacija dobila potpunu kotarsku mrežu.⁷⁵ U rujnu je uspjelo osnovati njenu organizaciju i u njemačkom selu Josipovcu, zahvaljujući prvaku seljačkog pokreta u selu Petru Neubaueru. Iz nekoliko zapisnika sačuvanih u Heferovom fondu vidljivo je da je i poslije dolazio na njene mjesečne kotarske sastanke, predsjedavao im (barem ponekad) i poticao pojedine akcije (sajamski pokret, akcija za cijenu žita, odgodu poreza, zamjena žita za dalmatinsko vino i sl.).⁷⁶ U akcije koje su tražile stručnu odvjetničku pomoć, uključivao se osobno. Bio je na čelu deputacije povjerenika Gospodarske slogue koja je pregovarala o visini nadnica na valpovačkom vlastelinstvu.⁷⁷ U više je navrata na sastancima HSS-a tražio pomoć za radnike u Belišću (štrajk i djelovanje HRS-a bili su uspješni djelomično i zahvaljujući potpori seljaštva i Gospodarske slogue, koja je organizirala da se štrajkače pomaže hranom).⁷⁸ Sudjelovao je i u dobro organiziranom prikupljanju pomoći radnicima osječke svilane, koji je vodila Gospodarska sloga (kao poslanik preko nje, te kao kulturni djelatnik preko pjevačkog društva "Kuhač").⁷⁹ Pokušavao je i da se nestasice i problemi s opskrbom u zimi 1940.-41. riješe tako da se trgovina kontrolira preko udruženja trgovaca uz nadzor Gospodarske slogue.⁸⁰

3.6. "Zemlja" i socijalna politika

Hefer je bio aktivan u još jednoj od HSS-ovih organizacija. Od 1937. bio je član suda časti ("obranički sud") Zadruge za kolonizaciju "Zemlja".⁸¹ Više se posvetio pitanjima kojima se bavila "Zemlja" nakon osnivanja Banovine Hrvatske, kada se ukazala mogućnost njenog pojačanog rada. Hefer je agrarne diobe i kolonizaciju stavljao u red najvažnijih "nacionalnih i socijalnih pitanja" i osobno se založio oko rješavanja nekoliko slučajeva.

⁷⁵ "Gospodarska sloga u Valpovštini", *Hrvatski list*, 17/1936., 234 (25.8.1936.), 5.

⁷⁶ "Zapisnik od 21. lipnja 1936. druge sjednice kotarskog odbora Gospodarske slogue za kotar Valpovo"; "Zapisnik od 17. siječnja 1937. kotarske sjednice Gospodarske slogue", DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. *Hrvatski list*, 17/1936., 130 (12.5.1936.), 4; "Sastanak 'Gosp. slogue' u Valpovu", *Hrvatski list*, 17/1936., 227 (18.8.1936.), 4; *Hrvatski list*, 17/1936., 234 (25.8.1936.), 5; "Osnovana 'Gospodarska sloga' u Josipovcu", *Hrvatski list*, 17/1936., 247 (7.9.1936.), 3; *Hrvatski dnevnik*, 1/1936., 90 (22.8.1936.), 7.

⁷⁷ "Zapisnik od 10. svibnja 1936. šeste sjednice izborne kotarske organizacije H.S.S...", DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁷⁸ A. H. Žarković, "Hrvatski radnički pokret", *Seljački dom*, 2/1937., 56 (23.12.1937.), 8-9.

⁷⁹ "Pomoć seljaka Valpovštine radnicima, koji su u štrajku", *Hrvatski list*, 17/1936., 215 (5.8.1936.), 9.

⁸⁰ *Seljački dom*, 28/1940., 5 (1.2.1940.), 6.

⁸¹ *Seljačka sloga*, 2/1937., 2, 46.

Jedan od njih su bili Ladimirevci, gdje je agrarnom reformom dosta zemlje dobila Pravoslavna crkva, unatoč tome što тамо nije bilo pravoslavnog stanovništva. Pokušao je preko HSS-ove "Zemlje" pokrenuti postupak poništenja te odluke, kako bi se zemlja mogla podijeliti na siromašnijima (listu najpotrebnijih trebali bi napraviti sporazumno odbori HSS-a, Seljačke slove i Gospodarske slove).⁸² Urgirao je da se u Bistrincima oduzmu Jugoslavenskom sokolu 2 jutra zemlje, koja je dobio agrarnom reformom, a uopće ih nije koristio (davali su tvrtki Gutmann za skladište drva). Od Agrarnog ureda u Osijeku zatražio je reviziju i davanje zemlje onima koji ju trebaju.⁸³ Drugom je prilikom podnio molbu da se seljacima iz Bocanjevaca odobri povoljan kredit, kojim bi mogli kupiti posjed od 134 jutara i razdijeliti ga na 56 najpotrebitijih obitelji. Dočuli su da su za isti posjed bili zainteresirani i Srbi iz Bosne, koji su zahvaljujući potpori novčanih zavoda iz Beograda nudili gotovinu. Dodao je kako "seljaci Hrvati nemaju ništa protiv, da si seljaci Srbi kupuju zemlju", ali je problem da na svojoj "djedovini... moraju ostati na svojoj slaboj ekonomskoj visini, dok drugi imaju mogućnosti, da se ekonomski jačaju" (posebice, jer je nakon Prvog svjetskog rata agrarnom reformom raspoloživa zemlja dana srpskim kolonistima, a ne domaćem seljaštvu).⁸⁴

Navedeni dokumenti mogli bi navesti na zaključak da je njegovo zauzimanje bilo političko, pa možda i protusrpsko, međutim, drugi slučajevi pokazuju da problem nije bila nacionalnost vlasnika, nego pravedno ili nepravedno dijeljenje zemlje. Tako je nekoliko puta intervenirao u korist seljaka iz Habjanovaca, nastojeći kod "Zemlje" izboriti povoljne kredite za kupnju poslednjeg dijela veleposjedničke zemlje koja je bila na prodaju. Zanimljivo je da se tada, kao i u svim ostalim slučajevima, zalagao za one najpotrebitije, "seljake proletere" kako ih je nazvao, misleći pri tom i na domaće bezemljaše i na koloniste iz "pasivnih hrvatskih krajeva". Upravu "Zemlje" je upozorio da je potražnja za tom zemljom velika, a da na nju "aspiriraju sa svih strana, prave se grupe bogatijih seljaka, a i neseljaka". Ovdje su oni bogatiji, bez obzira kojoj naciji pripadali, prijetili da će ugroziti možda i jednu mogućnost da se ublaži gorući socijalni problem i smanji nezadovoljstvo ljudi. Na koncu ih je podsjetio da je on bio "valjda jedini od zastupnika", koji se u Hrvatskom narodnom zastupstvu (klubu zastupnika s Mačekove liste) zalagao da se pomogne "Zemlji" i to zakonski (ograničavanjem slobodne prodaje poljoprivrednih zemljišta) i finansijski (da se "dadu što se samo više može novčana sredstva" kako bi se najugroženijima pomoglo kupiti zemlju). Završio je s opomenom da ukoliko ne omoguće povoljnu kupnju siromašnima, zemlju će kupiti oni koji mogu platiti odmah i više, što bi značilo da se

⁸² Heferovo pismo Beni Novoseliću (Ladimirevci), 27.9.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁸³ Dopis Hefera Agrarnom uredu u Osijeku, 30.10.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

⁸⁴ Dopis Hefera Koratoriju Banske vlasti Odjela za seljačko gospodarstvo, 28.12.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

“favoriziraju oni koji imadu, a tada o socijalnom rješavanju ovoga problema ne može biti govora”. Gledano dalje, to bi pogoršalo već loše stanje, doveći u budućnosti do “neminovnih sukoba i trzavica”.⁸⁵

Slučaj kolonista u Cretu, oko kojega se također zdušno trudio, pokazuje ne samo njegovo socijalno razmišljanje, nego i koliko je bilo važno osobno zalaganje narodnog poslanika. Za banovinske koloniste na Cretu (između Normanaca i Bizovca) pokušavao je mjesecima izboriti željezničku stanicu, makar i provizornu, kako bi djeca mogla u školu udaljenu 5 km u Bizovcu (za lošeg vremena to je bilo nemoguće). Pisao je svima, Banovinskoj vlasti u Zagrebu, Direkciji državnih željeznica (koji su se složili, ali uz uvjet da seljacici sami daju 37.000 din, što je bilo absurdno tražiti od tristotinjak naseljenika, koji još nisu imali ni vlastite kuće), a onda i A. Košutiću, za kojeg je računao da ima utjecaj u Direkciji. Košutićev je odgovor bio ohrabrujući. Objasnio je da je prva molba odbijena “jer se rješavalo samo kancelarijski”, pa su je odbili kao stotine sličnih koje su stizale svaki dan “bez ozbiljnih argumenta i jačih interesa”. No kada se Hefer osobno angažirao i pisao na više strana, stvari su se pokrenule pa je od Košutića dobio i dosta čvrsta jamstva u pozitivno rješenje.⁸⁶

3.7. Druge organizacije hrvatskog seljačkog pokreta

Toliki raspon aktivnosti, po svemu sudeći, nije bio tipičan. Hefer je stizao obavljati sve te poslove ipak zahvaljujući rijetkim sposobnostima i volji, a možda je određenu ulogu odigralo i to što tada nije imao obitelji, pa je i svoje vrijeme mogao u potpunosti posvetiti poslu i ostvarenju ideja u koje je bez sumnje vjerovao. Budući da je dobro radio u spominjanim organizacijama, s vremenom mu je povjeravano sve više zaduženja. No, angažman u ostalim organizacijama HSS-a zanimljiviji nam je kao svjedočanstvo o vremenu, nego o njegovom radu (ili radu tih organizacija), jer se u njima jednostavno više nije stigao posebno angažirati. Posebice su zanimljivi dokumenti koji se odnose na razdoblje Banovine Hrvatske i detalji koji sugestivno dočaravaju sve dublje i otvorenije društvene probleme – jačanje njemačkog utjecaja, neugodnu obvezu ‘čišćenja’ gospodarstva od Židova i ponovno neslogu u seljačkom pokretu.

Jedna od ‘grana’ širokog pokreta tijekom 1930-ih bila je i Hrvatska seljačka zaštita. Hefer se ovdje ponajmanje angažirao, ali iz zapisnika je vidljivo da je poticao osnivanje po selima, a imao je i posla kao odvjetnik, jer su

⁸⁵ Heferovo pismo Zadrugi “Zemlja”, 4.10.1940.; Dopis Zadruge “Zemlja” Heferu, 8.10.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17. U odgovoru “Zemlje” zahvaljuju mu se na trudu i potpori, ali ne daju nikakva konkretna obećanja, pa je sve ostalo na nadu i dobroj volji uz obvezno spominjanje ‘pomanjkanja materijalnih sredstava’.

⁸⁶ Heferov dopis Direkciji državnih željeznica, 21.8.1940.; Heferovo pismo A. Košutiću, 20.11.1940.; Košutićovo pismo Heferu, 30.11.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

vježbe i okupljanje zaštitara kažnjavani sve do uspostave Banovine Hrvatske. Samo nam kratka novinska vijest o tome da je na povratku s prosvjetnog kongresa u Zagrebu potkraj 1939. prisustvovao sastanku preko stotinu časnika i podčasnika HSZ za Dakovo (kojeg je vodio zapovjednik Mijo Šalković) otkriva da je bio i "nadzornik HSZ za ovo područje". Na sastanku je govorio vrlo uopćeno o političkoj situaciji i potrebi discipline, pa izgleda da je tu dužnost vršio tek formalno.⁸⁷ Naime, za sada nemamo drugih vijesti o njegovom angažmanu u HSZ.

Povremeno je pomagao i HRS-u, pa je u njegovo ime s izaslanicima poduzeća Gutmann vodio pregovore kojima je prihvaćen kolektivni ugovor.⁸⁸

Dužnost koju je prihvatio s najmanje oduševljenja, štoviše uz otpor, bilo je mjesto starještine osječke župe Hrvatskog junaka (1940.). Pristao je na nju samo na izričitu volju J. Krnjevića, jer, kako je napisao, njegova "narav teško podnosi obavljati samo titularne funkcije", a već je bio toliko preopterećen da za još jedan posao nije imao snage. No, nakon što je postao starješina, nije to mogao biti samo 'titularno', nego je odmah počeo razmišljati što s organizacijom u kojoj je uočio mnoge probleme, ponajviše da privlači i one problematične (ima "nezgodnih pojedinaca") te da ni središnjica u Zagrebu nema jasnu koncepciju što želi s njom ("pa bi se kod vas gore trebalo ovo pitanje konačno i odlučno razčistiti"). Međutim, ohrabrilu ga je što je ona privlačila mlade ("građanska omladina treba nešto imati", a "naginja i ovoj vrsti dje-latnosti") i shvatio ju je kao priliku da se s njima radi. Preporučio je da se krene "ispromotrirati starim putem – kulturno-prosvjetnim", odnosno da organizacija poprimi prvenstveno kulturni karakter. Naime, upozorio je da je u Osijeku sve prisutnije okupljanje oko "one strane" - Kulturbunda. (Radi nje- ga su ostali i bez vatrogasnog i streljačkog orkestra, koji su prišli dobro organiziranom Kulturbundu čije su manifestacije obilježavale javni život Osijeka u to vrijeme). Opet je preporučio da se promišljenom taktikom pokuša pri-dobiti ljude za "naš put i pravac" (računajući s tim "kakovi jesu i prilikama, koje jesu"). Za idući je mjesec planirao jednu tamburašku, a zatim i pjevač-ku priredbu, kojima bi se zabavilo mlade i pokazalo osječkoj javnosti da nisu aktivni samo Nijemci. No, prvi javni nastup u veljači 1941. nije pokazao snagu nego razilaženje u osječkom HSS-u, jer je kotarska organizacija bojkotirala priredbu.⁸⁹

U to vrijeme Hefer ne samo da je bio preopterećen (sjetio se poslovice da "valja još više natovariti na magarca koji dobro vuče"), nego su mu neke

⁸⁷ *Hrvatski list*, 20 /1939., 366 (12.12.1939.), 6.

⁸⁸ "Završen veliki štrajk u Belišću", *Hrvatski list*, 20 /1939., 272 (17.9.1939.), 2. Više o HRS-u u Belišću u: DAOS, fond S. Hefera, kut. 30.

⁸⁹ Heferovo pismo dr. Ivanu Protulipcu, 14.11.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17; Krnjevićovo pismo Heferu od 20.1.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20; Heferovo pismo Krnjeviću od 21.1.1941.; Heferovo pismo Krnjeviću od 18.2.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20; *Hrvatski list*, 22/1941., 48 (17.2.1941.), 3.

nametnute dužnosti bile u suprotnosti s vlastitim načelima. Potkraj siječnja ili početkom veljače 1941. kao predstavnik Pogoda izabran je za predsjednika ravnateljstva "Poljo-proizvoda d.d." (bivša "Schein i dr.", naime radilo se o 'hrvatizaciji' velikog židovskog poduzeća). Bio je protiv toga iz više razloga i o tome pisao Krnjeviću, ali bez odgovora. Upozorio ga je da se u narodu loše prima ako se narodni poslanici prihvataju takvih poslova, jer se misli da se tako bogate, a s druge strane, bez velikog znanja i zalaganja oni ionako ništa ne mogu napraviti. Naime, osobno se radi svih ostalih obveza nije mogao posebno posvetiti i tom poduzeću, a stari su vlasnici i upravitelji ostali na svojim mjestima (a to su "vješti ljudi"), pa mu je položaj bio samo formalan. Istovremeno je bio postavljen za predsjednika cenzurnog odbora Banovinske štedionice, što je lakše podnio tješćeći se da je privremeno i da je "naše". Očito je da se s mnogim postupcima nije slagao, ali da je neke poslove preuzeo iz osjećaja dužnosti. Stoga je upozoravao na raspoloženje u narodu ("veliko negodovanje i raspadanje postojećeg") i s gorčinom je primijetio da s "toliko napora i ljubavi građena zgrada ne napreduje već počinje nazadovati".⁹⁰

3.8. Djelovanje u pjevačkim i drugim društvima

Veliki trud oko Seljačke sloge svakako je bio povezan s njegovim osobnim sklonostima. Od mladosti je bio aktiv u pjevačkom društvu "Lipa", čije je predsjednik bio od 1925.⁹¹ S "Lipom" je priredio više nastupa i tijekom diktature. Osobno je u njima vidio način da se bori protiv malodušnosti u vrijeme političke i gospodarske krize. Zanimljivo nam je ne samo da su nastupali, nego što su se pri tom držali naputaka "Sklada" o hrvatskom nacionalnom izrazu.⁹² Kao dugogodišnji predsjednik župe "Kuhač" (koja je okupljala pjevačka društva s područja Osijeka, Valpova, Donjeg Miholjca, Slavine, Virovitice, Našica, Vukovara, Đakova) zastupao je i dalje ideje stvaranja u nacionalnom duhu. Pridružio se mnogima koji su u ono vrijeme pisali kako je potrebno čuvati vlastitu narodnu kulturu, a ne oponašati strani umjetnički izraz ("tražimo svoj izražaj, tražimo ga u svojoj seljačkoj duši", u onome što još uvijek "stvara kolektivna duša hrvatskog seljačkog puka").⁹³

⁹⁰ Heferovo pismo Krnjeviću od 21.1.1941.; Heferovo pismo Hercegu od 3.2.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

⁹¹ "Glavna skupština Hrv. Pjev. Društva 'Lipa'", *Narodni glas*, 2/1926., 5 (8.1.1926.), 3.

⁹² Heferovo pismo R. Matzu, 18.1.1933., DAOS, fond S. Hefera, kut. 29. "Sklad" je bio pokušaj dijela hrvatskih umjetnika da se na svoj način suprotstavi unitarizmu diktature, te preko umjetnosti promovira hrvatski kulturni identitet i osobnost (nije bio zanemariv niti segment rada koji se odnosio na autorska prava, jer je čak i to prebačeno na središnju državnu blagajnu). U njemu su, između ostalih, bili aktivni Rudolf Herceg i Rudolf Matz, koji su do diktature svoje ideje ostvarivali preko Seljačke sloge. O "Skladu" vidjeti: Zlatko Grgošević, *Umjetnost u selu i selo u umjetnosti* (Zagreb, 1935).

⁹³ S. Hefer, "Izvor je u duši hrvatskog seljačkog naroda", *Hrvatski dnevnik*, 1/1936., 43 (6.7.1936.), 8. "Kuhač" je bio jedina župa Hrvatskog pjevačkog saveza, koja je djelovala tijekom cijelog razdoblja diktature. "II. Okružnica Predsjedništva HPS-a", *Sklad*, 6/1937., 2, 2.

Upravo je zato posvetio veliku brigu radu Seljačke slike, jer je rad njegovih ograna trebao pokazati koliko je živa kultura sela i time inspirirati ustanovu i nekreativnu umjetnost ‘grada’. Na smotri povodom 30-godišnjice valpovačkog “Katančića” u lipnju 1937. održao je govor o potrebi da i građanstvo prihvati izvorni hrvatski izraz sela (“i gradovi u svom kulturnom nastojanju uzimaju za polaznu točku starinsku hrvatsku seljačku kulturu”).⁹⁴ Bio je još jasniji na velikoj kulturnoj manifestaciji 1938. na kojoj su proslavila svoje obljetnice sva četiri osječka (hrvatska) pjevačka društva (uvećana je revijalnom smotrom “Kuhača”, a slavilo se i 15-godišnjica Heferovog umjetničkog rada). U svom je govoru Hefer naglasio da je “hrvatsko pjevaštvo” zapravo grana hrvatskog seljačkog pokreta, koja na svoj način oblikuje poseban kulturni (nacionalni) identitet.⁹⁵

Kada je u studenom 1937. u Osijeku u organizaciji “Kuhača” održana prva smotra tamburaških društava, uz nju je održana i osnivačka skupština Saveza hrvatskih tamburaških društava. Hefer je izabran za predsjednika, a zahvaljujući njemu sjedište Saveza je postao Osijek (iako je glasilo *Hrvatska tamburica* izlazilo u Zagrebu).⁹⁶

Uz to je bio učlanjen u niz raznih društava. Vrlo brzo po osnivanju učlanio se u Klub ABC (Zagreb), koji je okupljao intelektualce zainteresirane za rad na polju “nacionalne kulture” (i blisko surađivao sa Seljačkom sloganom).⁹⁷ Bio je i član promicatelj hrvatske knjige Društva hrvatskih književnika (od 1936.)⁹⁸, zatim Zadruge sloga hrvatskih privrednika (Zagreb), HKD “Napredak” (Osijek), Hrvatske građanske čitaonice, Društva posjednika malih kuća (Osijek, od 1935.), Hrvatskog doma (Osijek, Donji grad) te Matice hrvatske.⁹⁹

Članstvo je u nekim od ovih društava bez sumnje bilo više formalno, ali nam ipak govori o njegovim osobnim kulturnim i umjetničkim sklonostima. Još je zanimljivije kao podsjetnik na jedno od društvenih pravila građanskog

⁹⁴ Dr. S. H. (S. Hefer), “Proslava HPD ‘Katančić’” u Valpovu, *Hrvatski list*, 18/1937., 168 (20.6.1937.), 3.

⁹⁵ S. Hefer, “Značaj današnje kulturne slave”, *Hrvatski list*, 19/1938., 153 (5.6.1938.), 3; o smotri: *Hrvatski list*, 19/1938., 154 (7.6.1938.), 7-8. Njegovo je pravničko znanje i ovdje bilo dobro došlo, pa je za “Sklad” pisao o problemima autorskih prava. S. Hefer, “Ne damo oteti slobodu našim umjetnicima...”, *Sklad*, 6/1937., 5, 3-6.

⁹⁶ “Slavlje naše tamburice”, *Hrvatski list*, 18/1937., 308 (8.11.1937.), 8; “Skupština ‘Hrvatskog tamburaškog saveza’”, *Hrvatski list*, 20/1939., 358 (4.12.1939.), 7. Više o njegovom radu u pjevačkim društima u: DAOS, fond S. Hefera, kut. 29.

⁹⁷ Primljen je za redovitog člana na sjednici upravnog odbora 26.8.1937. Dopis Kluba ABC Heferu od 4.9.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19. Članovi Kluba ABC su pisanjem i predavanjima promicali ideje o izvornoj hrvatskoj kulturi na području etnologije, likovnih umjetnosti, književnosti, a Klub je preuzeo i posao sabiranja novčanih priloga među građanstvom, kao dijela kampanje opismenjivanja koju je provodila Seljačka slika.

⁹⁸ DAOS, fond S. Hefera, kut. 29.

⁹⁹ Članske iskaznice i slični dokumenti, DAOS, fond S. Hefera, kut. 31.

društva – biti prisutan i uključiti se u društveni život preko neke od nebrojnih udruga. Gotovo da nije bilo uglednijeg čovjeka koji nije bio u nekoliko društvenih odbora, ali i ‘obični’ su se ljudi nerijetko učlanjivali u više društava, jer se i moglo birati u širokoj lepezi kulturnih, umjetničkih, humanitarnih, sportskih, lovačkih i ostalih.

3.9. *Odvjetnički poslovi*

Velik dio Heferovih odvjetničkih poslova bio je usko povezan s njegovim političkim opredjeljenjima. Tendencija da seljaci svog poslanika shvate i kao svog odvjetnika (koji bi trebao biti besplatan ili barem jeftin), kod Hefera se pokazala u svoj snazi. Spomenuto je da je još u vrijeme diktature branio političke osuđenike. Iz sačuvanih se dokumenta može nazrijeti da su dobar dio njegove klijentele i kasnije činili politički prijestupnici. Tijekom 1936. sastavio je niz žalbi na samovoljne kazne zbog nošenja hrvatskih zastava (pa čak i vrpcí s motivom zastave na nošnji) te na globe zbog vježbi HSZ. Kazne su bile toliko česte da je složio obrazac žalbe, za kojeg su ga zamolili i HSS-ovci iz Vukovara (što nam je opet zanimljivo svjedočanstvo o tome da mu je utjecaj prelazio granice Valpovštine).¹⁰⁰ Molbu za pravnu pomoć dobio je i iz Županje. Tamošnji narodni poslanik Tuna Babić zamolio ga je da “uz što manji honorar” brani velikog pristašu HSS-a iz Županje Stjepana Nikolića, jer je znao da je Hefer “poštenjačina, koji je mnoge naše ljude, dakle uz malu nagradicu, pa i besplatno pomogao”.¹⁰¹ Obraćali su mu se i Srbi, koji su pristajali uz Seljačko-demokratsku koaliciju.¹⁰²

U više je navrata i sam spomenuo pretrpanost odvjetničkim poslovima. Ispričavajući se Hercegu što ne može na sastanak u Zagreb, opisao je neprekidan niz ljudi koji su mu dolazili zbog “političkih i kojekakvih drugih razjašnjavanja” i radi odvjetničkih savjeta. Među njima je bio “naročito nepresušiv izvor seljačke klijentele”, a dodao je i da većinu usluga nije mogao naplatiti pa mu je prihod “pao na najmanju mjeru”.¹⁰³ U pismu Tomi Jančikoviću ispričavao se za nesporazum oko prodaje njegovih knjiga i pravda se zauzetošću (“meni gravitira cijeli kraj od Županje do Virovitice i danomice je kod mene toliko ljudi, da sumnjam da se tako lako to može reći za ma koga drugoga … Sayjeti, žalbe, politički izvještaji i razgovori, obrane, izvijaj i intervencije, i to sve naravno u 99% bez ikakove naplate” a uz to

¹⁰⁰ Franjo Đurišić i (drugo ime nečitko) pismo Heferu od 19.11.1935., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20. U istoj je kutiji sačuvan i obrazac Žalbe na presudu za prekršaj isticanja hrvatske zastave.

¹⁰¹ Babićevo pismo Heferu od 9.9.1935., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹⁰² Primjerice, Tanasija Šković (Škorić), predsjednik općine Hrastin, zamolio je za pomoć, jer je bio osuđen na 500 din zbog širenja letaka u kojem je Maček Srbima čestitao pravoslavni Božić. Hefer je odgovorio kako će “zamoljeno izvršiti”. Škovićev pismo Heferu od 21.1.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹⁰³ Heferovo pismo Hercegu od 13.1.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

“redoviti posao pa ovaj naš svestrani političkoprosvjetni i gospodarski rad”).¹⁰⁴ U Heferovom je arhivu sačuvana i njegova osobna knjižica s kratkim bilješkama o godišnjoj odvjetničkoj zaradi u razdoblju 1924.-1937. (“Poslovi pisarne”), koja potvrđuje da se nije okoristio položajem.¹⁰⁵

4. Borba za općinsku samoupravu

4.1. Općine i stranka

Dokumenti iz Heferovog fonda mogu nam pomoći u razumijevanju poteškoća u borbi za općinsku samoupravu, koju je HSS vodio nakon općinskih izbora 1936. Iako je sam Hefer uglavnom prenosio upute iz Zagreba, sačuvani zapisnici i nekoliko njegovih pisama mogu nam upotpuniti sliku o nastojanjima da se na lokalnoj razini počne ostvarivati načelo subsidiarnosti, te s druge strane, da se bolje razumiju otpori na koje se nailazilo. Vodstvo HSS-a čak je i tiskalo kratku brošuricu, u kojoj je na 14 strana objasnilo što se očekuje od novoizabranih općinara. U okviru sužene samouprave (koju je država ograničila pravom nadzora nad općinom) trebali su se postaviti kao oni koji odlučuju i pri tom se suprotstaviti dotadašnjim neprikosnovenim gospodarima – općinskim činovnicima.¹⁰⁶

Pripreme za općinske izbore Hefer je započeo potkraj ljeta 1936. Nakon što je u Zagrebu osobno od Mačeka dobio upute o držanju i očekivanjima na izborima, prihvatio se posla. Na kotarskoj sjednici HSS-a u kolovozu 1936. detaljno je obrazložio upute koje je donio iz Zagreba, a potom i odredbe Zakona o općinama. Na sebe je preuzeo pripremu tiskanica za popunjavanje kandidacijskih listi. O tome je opširnije pisao i u dnevnom tisku. Na sastancima općinskih organizacija birani su nositelji liste za pojedinu općinu te ostali kandidati, a potom su sakupljeni potpisi predлагаča. Njih su predavali Heferu

104 Heferovo pismo Tomi Jančikoviću od 6.3.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

105 Bilješke je vodio za sebe, pa nemamo razloga sumnjati u njihovu vjerodostojnost. Na žalost, podaci se odnose samo na razdoblje do 1937. U godinama od 1925. do 1934. zarađa mu se kretala između 50.000 i 100.000 din (osim 1927., kada je dosegla rekordnih 155.234 din), no rapidno je pala 1935. (na 1.517 din), iduće je godinu čak završio s negativnom bilancom (dug od 2.155 din!), ali se oporavio već 1937. (26.676 din.). DAOS, fond S. Hefera, kut. 16. Osim krize 1935.-36. godine, ostvarivao je pristojan prihod (primjerice, tijekom 1930-ih se za 30.000 din mogla kupiti dvosobna kuća), ali on je bio u okvirima zarade odvjetničke struke.

106 Vinko Vlatković, *Nadzor državne uprave nad općinama po Zakonu o općinama (§§ 121-134.) i Zakonu o gradskim općinama (§§ 130-142.)* (Zagreb, 1937); *Uputa novoizabrani načelnicima i občinskim odbornicima izabranim na listi HSS i SDK* (Zagreb, 1936). Tekst *Upute* datiran je 25.11.1936., a potpisali su ga predsjednik V. Maček i tajnik J. Jelašić. Problem borbe za općinsku samoupravu vidjeti i u: S. Leček, “Hrvatska seljačka stranka u Slavonskom Brodu i brodskom kotaru (1935.-1938.)”, *Scrinia slavonica* 4 (2004), 310-319.

na provjeru valjanosti, a on ih je nosio u kotarski sud na potvrdu.¹⁰⁷ Na izborima 18. listopada 1936. nije bilo ozbiljnijih problema (ni političkih ni tehničkih) i HSS je premoćno pobijedio u 6 općina, a samo je u Belišću (sa samo 40 glasova razlike) pobijedila Jugoslavenska radikalna zajednica. Deset dana nakon izbora Hefer je održao sastanak s novoizabranim odbornicima, protumačio im zakon, njihova prava i dužnosti i pozvao da uvedu "novi duh" u općine. To je konkretno značilo prvo preispitati poslovanje u zadnjih sedam godina, a onda početi dobro gospodariti (pod time je mislio da treba štedjeti).¹⁰⁸

Nakon što su ustrojeni novi općinski odbori u kojima su sada bili članovi HSS-a, trebalo je riješiti i budući odnos tih odbora i stranačke organizacije, odnosno općinskih i kotarske organizacije HSS-a. To je bila tema idućeg sastanka kotarske organizacije (studenzi 1936.). Na njemu je Hefer podnio izvješće o izborima i prethodno održanom sastanku s odbornicima, a potom je na njegov prijedlog kotarska organizacija donijela dva važna zaključka. Prvi se odnosio na međusobni odnos općina, a predviđao je da bi se općinski načelnici trebali sastajati jedanput mjesечно kako bi raspravili tekuće poslove i dogovorili se o "jednoličnom uredovanju" općina. Na taj bi se način postigla međusobna kontrola, a neiskusni odbornici dobili bi i dragocjene savjete. Drugi važan zaključak ticao se odnosa općine i stranke. Zaključeno je da su općinski načelnici dužni na poziv HSS-a dolaziti na kotarske sjednice, podnijeti izvješće o radu i primiti upute kako dalje.¹⁰⁹ Bio je to 'prerađen' zahtjev iz *Upute* da se prije svake sjednice općinskog odbora pristaše HSS-a dogovore sa svojom općinskom organizacijom kako se postaviti prema pojedinom problemu, kako bi na sjednici bili jedinstveni. Isto tako se očekivalo da se načelnici odazovu pozivima na sastanke kotarske organizacije HSS-a.¹¹⁰ Zahtjev za koordinacijom (ili stranačkom kontrolom) kasnije se ponavljao na svim razinama. Primjerice, na sjednici općinske organizacije Valpovo vanjsko u ožujku 1937. općinski odbornik Stjepan Opančar predložio je da se ubuduće prije sjednice općinskog odbora održi sjednica općinske organizacije HSS-a. Na njoj bi trebalo raspraviti iste točke dnevnog reda i tek "kada nastane pravi sporazum između opć. odbora i prvaka opć. org. onda će teći rad u našoj općini u interesu seljaka ove općine".¹¹¹

¹⁰⁷ "Zapisnik od 16. kolovoza 1936. osme sjednice kotarske organizacije HSS..."; "Zapisnik od 27. rujna 1936. desete sjednice kotarske organizacije HSS..."; DAOS, fond S. Hefera, kut. 18; S. Hefer, "Povodom općinskih izbora", *Hrvatski list*, 17/1936., 261 (20.9.1936.), 4)

¹⁰⁸ "Zaključci novih općinskih odbora", *Hrvatski list*, 17/1936., 299 (28.10.1936.), 3. U Belišću je ustrojen jedini odbor nad kojim HSS nije imao kontrolu, pa je nakon osnivanja Banovine Hrvatske Hefer zatražio njegovu smjenu, jer da takav "ne odgovara raspoloženju naroda". Heferov dopis "doktoru", 25.10.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

¹⁰⁹ "Zapisnik 15. 11. 1936. dvanaeste kotarske sjednice organizacije HSS kotara Valpovo", DAOS, fond S. Hefera, kut. 17; *Seljački dom*, 24/1936., 4 (19.11.1936.), 5-6.

¹¹⁰ *Uputa novoizabranim načelnicima*, 7.

¹¹¹ "Prijepis zapisnika opć. org. HSS Vanjsko Valpovo održane 14.3.1937.", DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

4.2. *Općine i općinski službenici*

Nakon što je, barem načelno, riješen odnos općina i stranke, trebalo je započeti s uređenjem financija. Za to je većini nedostajalo znanja, pa se Hefer potudio i oko toga. Na poticaj jednog od novoizabranih načelnika sazvao je sastanak općinskih načelnika. Pozvao je i umirovljenog bilježnika voljnog savjetima pomoći oko sastavljanja novog proračuna, koji bi se tako napravili na ujednačen način. Nije se miješao u financije, ali je ponudio pravnu pomoć, ako trebaju bilo kakav službeni dopis u ime općine.¹¹²

Daleko teži posao od izrade proračuna bilo je napraviti reviziju dota-dnjeg poslovanja (od 1929. do 1934.), jer se ona ticala rada općinskih činovnika. Pri tome su novi odbori, kao predstavnici lokalne samouprave, došli u izravan sukob sa činovnicima, koji su predstavljali središnju državnu upravu.¹¹³ Iako se radilo o osobama plaćenim iz općinskog proračuna, postavljala ih je i smjenjivala država, bili su dužni provoditi njene odluke, a na izborima (kao i svi drugi državni činovnici), glasovati za njenu listu. U praksi su zastupali interes državne vlasti, a ne lokalne interese, pa ih je država za uzvrat štitila.

Upravo su oni stvarali najveće finansijske probleme u općini. Prvi od problema koji je naveden, bila je njihova prekobrojnost. U vrijeme diktature zapošljavano ih je više nego je trebalo za samo poslovanje, jer su upravo oni bili glavna potpora režimu. Međutim, kada su novi odbori pokušali otpustiti ove prekobrojne, kotar ili banovina, kao više državne instance, odbijale su potvrditi općinske odluke. Osim brojnosti, ustanovljeno je da su primali plaće veće nego što je bilo predviđeno (koje su si sami odredili koristeći svemoć u vrijeme diktature). Kada su im novi općinski odbori pokušali smanjiti neopravdane prihode, više su vlasti odbile i to, izjavivši da se radilo o "stečenim pravima". Slično se ponovilo kod nekih davanja u naturi (primjerice drva), koje su sami uveli, a nisu bila predviđena zakonom. Uz to, revizija je ustanovila da su si isplaćivali putne troškove za sve poslove izvan općine iako su istovremeno uveli obvezu podvoza (seljaci su ih morali voziti svojim kolima). Ta je stavka ujedno bila i jedina na kojima im se moglo dokazati zloupotreba i eventualno tražiti smjenu, premještaj ili disciplinski postupak. Još jedna 'novina' posebno je teško opterećivala već ionako opljačkane općinske proračune – penzioni fond općinskih službenika. Općine su odbijale uplaćivati još i taj fond, jer prema zakonu to nisu bile ni dužne, međutim, više su ih vlasti ipak prisiljavale plaćati. Stoga u kotaru nije bilo općine, kako je pisao Hefer, koja nije dugovala preko 100.000 din tom fondu. Nakon prove-

¹¹² Heferov dopis načelnicima općina, 22.3.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

¹¹³ Kao i drugdje, sređivanje poslova u općinama nije išlo bez otpora. Općinski odbornici pa i revizori, kako je u pismu Heferu napisao revizor Antun Živković, bili su izloženi raznim neugodnostima. Javno ih se optuživalo da su nekompetentni ili ih se pokušavalo zastrašiti, a s druge se strane nastojalo pridobiti vodeće pojedince u HSS-u na stranu starih službenika. Pismo Antuna Živkovića Heferu, Valpovo 31.6.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

dene revizije, općine su tražile da se uklone i kazne činovnici kojima je pronađena zloupotreba položaja. Međutim, čak i oni kojima je odmah i nesumnjivo dokazana krivnja, uživali su svojevrsnu zaštitu oduživanjem istrage i nerješavanjem slučaja, a u međuvremenu su im općine morale davati barem dio plaće.¹¹⁴

Iako je revizija posvuda u Valpovštini otkrila "neuredno stanje", najozbiljnija je situacija bila u vanjskom Valpovu i Petrijevcima. Ovdje su čak uspjeli presudom disciplinskog suda ukloniti blagajnike, kojima je bila dokazana malverzacija. Uz to, sve su općine bile prezadužene, pa je zaključeno da zajedno podnesu predstavku banskoj upravi kojom se traži dugoročna otpoleta dugova, posebice za zaklade pri banovini (koji su i činili većinu dugova).¹¹⁵

Uz nesređene financije, nagomilane dugove, te odbijanje države da smanji samovoljno povišene obvezе, gotovo da i nije bilo moguće urediti prilike u općinama. Unatoč tome, ulagani su veliki napor da ta osnovna upravna jedinica, u kojoj je HSS dobio barem djelomičnu vlast i mogao provesti nešto od svog načela subsidijarnosti, stvarno počne pravilno raditi. Korak dalje učinjen je na vijeću općinskih načelnika u Zagrebu 5. veljače 1938. Tada je odlučeno da sve općine s HSS-ovom upravom uđu u Zajednicu (Savez) upravnih općina Gospodarske slove, čime bi se uskladilo njihovo djelovanje na nacionalnoj razini, a na određen način uspostavila i upravna koordinacija usporedna onoj državnoj (svojevrsna 'država u državi'). Na istom su vijeću doneseni i zaključci koji su – simbolički i praktično - potvrdili da se radi o novoj snazi. Odlučeno je da se na općinama postave natpisi na hrvatskom, da one odbiju nametnutu obvezu financiranja "fizičkog 'vaspitanja'", te doprinosa za mirovinski fond općinskih službenika (koji ionako rade za banovinu i državu, pa bi im one trebale plaćati mirovinu).¹¹⁶ Ove je

¹¹⁴ Tekst za *Božićnicu 1938.*, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. Prilog nije objavljen, jer ga je poslao prekasno. Svi su ovi problemi (prekobrojnost i ubičajeni, a nezakoniti tereti u korist činovnika) navedeni u *Uputi* kao moguće poteškoće u sređivanju općinskih proračuna. *Uputa novoizabranim načelnicima*, 7-13.

¹¹⁵ "Zapisnik od 7.3.1937. četrnajste sjednice kotarske organizacije HSS...", DAOS, fond S. Hefera, kut. 18; *Hrvatski list*, 18/1937., 68 (9.3.1937.), 3.

¹¹⁶ Zaključci su prihvaćeni na kotarskom sastanku svih organizacija HSS-a 27.2.1938. Heferovo pismo V. Mačeku, 28.2.1938.; Zaključci vijeća općinskih načelnika u Zagrebu, bez naslova, nedatirano, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18; "Govor predsjednika dra Mačka na zasjedanju hrvatskih narodnih zastupnika i općinskih načelnika u Zagrebu", *Hrvatski dnevnik*, 3/1938., 625 (6.2.1938.), 1, 4; Janko Banovac, "Suradnja svih organizacija hrvatskog seljačkog pokreta", *Seljački dom*, 26/1938., 7 (10.2.1938.), 2. Više o Zajednici upravnih općina u: Ivica Šute, *Organizacija i djelovanje Gospodarske Slove (1935.-1941.)*, neobjavljena doktorska disertacija, obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (2006.), str. 273-280. ZUO je prvenstveno pomagala oko općinskih finansija (planiranja budžeta, uređenja dugova), a kasnije je proširila djelovanje i na neka druga gospodarska pitanja (posebice veterinarsku skrb). Na čelu ZUO je bio narodni poslanik i kasniji ravnatelj Gospodarske slove profesor Ljudevit Tomašić.

odluke donijelo stranačko vodstvo, a sve su bile s pravne strane dobro promišljene, jer su bez izravnog suprotstavljanja zakonima pokušavale poništiti njihovo preslobodno tumačenje, ili čak zloupotrebu. Valpovačke su općine i prije ove odluke počele uskraćivati uplate u mirovinski fond, međutim kotarsko načelstvo je uzvratio zapljenama. Bilo je to nešto što je trebalo riješiti na najvišoj razini, pa je Hefer odmah uputio pismo vodstvu HSS-a da mu jave ukoliko je "gore već kakova praksa uvedena", kako bi je primijenili i oni u Valpovštinji.¹¹⁷ Očito su im savjetovali nepopuštanje i pravnu borbu, jer je slučaj dospio pred Upravnji sud u Zagrebu. Ovaj je dosudio u korist općine (da kotarski načelnik nema zakonske osnove za postupak zaplijene), ali time borba ni izdaleka nije bila gotova i bez sumnje je nastavljena nakon zagrebačkih odluka.¹¹⁸

Rad novih općinskih odbora još je dugo nailazio na raznovrsna ometanja. Na njihove su sastanke (kao uostalom i na sve druge) dolazili predstavnici vlasti i pratili što se radi, izvješćivali o tome i po potrebi reagirali. Očito nisu ni svi izabrani općinski načelnici mogli dobro podnositи taj pritisak. Iz prijekornog Heferovog pisma načelniku općine Valpovo vanjsko doznajemo da se načelnik nije ponašao kako se to od njega očekivalo. Na jednom od sastanaka potužio se na Hefera. Ovaj mu nije zamjerio primjedbu (radilo se o manjem nesporazumu, koji se mogao lako razjasniti), nego držanje, "jer je to izgledalo da jedan načelnik seljačke stranke tuži svog zastupnika pred sreškim načelnikom". Ponovno ga je upozorio da je na tom položaju zahvaljujući narodu, a ne kotarskom načelniku. Štoviše, podrazumijevalo se da bi na tom položaju trebao biti spreman suprotstaviti se vlasti i da bi to trebalo biti jasno svima koji se prihvaćaju načelničke dužnosti (jasno je "da Vaš položaj nije lagan i da ćete imati dosta okapanja s vlasti...kao pametan čovjek nećete čekat, da će Vas vlast maziti i milovati nego da ćete imati s njom na ovom položaju borbe kao zaštitnik hrvatskih seljačkih interesa u Vašoj općini").¹¹⁹

5. Sloga i nesloga

Osobni arhiv pomaže nam bolje razumjeti koji su sve problemi potresali naoko jedinstven 'hrvatski seljački pokret'. Službena novinska izvješća o redu i disciplini na izborima ili političkim skupovima, o jednodušnim manifestacijama, pa i o radu brojnih i raznovrsnih organizacija seljačkog pokreta, koje su pokrivale sva područja javnog i gospodarskog života, nastojala su stvoriti sliku složnog i nesavladivog pokreta. On je zaista postigao veliku snagu, ali o njegovim slabostima, granicama, a posebice o unutrašnjim problemima tek trebamo stvoriti pouzdanu sliku. Heferov nam fond pruža izvan-

¹¹⁷ Heferovo pismo vodstvu HSS-a, 13.10.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹¹⁸ "Interesantno rješenje Upravnog suda Zagrebu", *Hrvatski list*, 19/1938., 20 (21.1.1938.), 4.

¹¹⁹ Heferovo pismo općinsko načelniku Pauliću, 1.7.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

redne podatke upravo o unutarnjim problemima i neslozi istomišljenika i stalnoj borbi da se prevladaju te međusobne suprotstavljenosti ili da se barem podrede višim zajedničkim (stranačkim i nacionalnim) interesima.

5.1. Hefer i Pelzer

Razilaženje između Hefera i Pelzera, koje je započelo 1920-ih, s godinama je preraslo u duboko neprijateljstvo. Nepomirljivi stranački kolege okupili su oko sebe krug simpatizera i, kako možemo naslutiti iz izvora, prijetili ozbilnjom podjelom u osječkom HSS-u. Vodstvo je učinilo najbolje što je moglo – jednom od suparnika, Pelzeru, povjerilo je Osijek, a Heferovu je energiju usmjерilo na Valpovštinu. Iz do sada poznatih izvora, nemoguće je reći zašto je izbor za Osijek pao na Pelzera, ali moguće je da je njegova strana ipak u gradu uživala veću potporu.¹²⁰ Konačno uklanjanje ‘heferovaca’ u ime jačanja organizacije, obavio je početkom 1936. Mačekov osobni povjerenik i tajnik Josip Jelašić. Preustroj nije prošao bez neugodnih scena, uobičajenih u sličnim prilikama. Hefer sa na taj postupak požalio jedinoj osobi kojoj je mogao – Rudolfu Hercegu, s kojim je u međuvremenu uspostavio izvrsne odnose. Ogorčen je pisao o postupku izbora novih mjesnih organizacija, pri čemu su se u Gornjem gradu “dešavala upravo nasilja” i pri čemu se nije uvažavala volja većine, nego su se “naprosto odredjivale osobe koje imadu ući u odbor”. Ustvrđio je kako je preustroj izazvao nepotreban i štetan nered, dramatično nagovijestio da su svade dovele u pitanje i autoritet stranačkog vrha (navodno se čak prijetilo izaslaniku, a vodstvo se nazivalo “klikom” uz optužbe da se “uvodi ...diktatura iz Zagreba”). Slično je, nastavio je u pismu, bilo i na izboru kotarskog odbora (“strašne gungule”), na kojem je izaslanik samo pročitao listu i “odredjeno je da tako ima biti”. Izabrani su samo “pelzrovci”, niti jedan “heferovac”.¹²¹ Kriza time nije razriješena, pa je desetak dana nakon Jelašićevog pokušaja stabilizacije, u Osijek došao i Tortić (27. 1. 1936.). Održao je sastanak s predstavnicima mjesnih (“rajon-skih”) organizacija, no okupilo ih je jedva polovica (iz 8 od 14 organizacija te nekoliko članova iz ostalih). Svi okupljeni su izjavili da “ne mogu priznati predsjedništvo gradske organizacije”, jer ga “smatraju nametnutim” (Bo-

120 P. Pelzer i dr. Milan Čačinović su bili kandidati na Mačekovo listi na skupštinskim izborima 5.5.1935. Dobili su 45,9% glasova, pa je s minimalnom premoći (50,5%) pobijedila Jeftićeva lista. *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine* (Beograd, 1938), 53-54.

121 Propao je prijedlog da prvi potpredsjednik kotarskog odbora postane Hamš, koji je bio neutralan (navodno, jer je bio dobar i s ‘heferovcima’) i umjesto njega je postavljen dr. Bošnjaković (veliki Heferov protivnik), a za drugog potpredsjednika dr. Voger, Osječanin koji je do tada bio potpuno neaktivan bilo u stranci bilo u kojem hrvatskom društvu. Za tajnika je izabran dr. Karner (socijalist, za kojeg Hefer navodi da je do tada bio aktivан jedino u radničkom socijalističkom športskom klubu), a u odbor je ušao još jedan Heferov neprijatelj - Lujo Baraković, bivši federalist. Heferovo pismo Hercegu od 16.1.1936., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

šnjakovića drže "kamenom smutnje", a Karnera "marksistom"). Na to je Tortić raspustio sve prisutne organizacije. Nakon tog sastanka, Hefer se obratio izravno Mačeku, koji je nešto ranije od njega izričito zatražio da se ne miješa, zapravo da se povuče. Ogradio se od optužbi da vodi "neku grupu" uvjeravajući Mačeka u svoju potpunu lojalnost. Napomenuo je da su u Osijeku svi "jednako odani" i da nema "političkog diferenciranja" nego da se radi o osobnim sukobima.¹²² Kriza je završila povlačenjem Hefera, no to nije riješilo osječke probleme.¹²³

Obračun s 'heferovcima' je bio odlučan, kako doznajemo iz pisma koje je Hefer uputio Mačeku uoči skupštinskih izbora 1938. Procijenio je vjerojatno da mu potreba jedinstva na izborima otvara priliku da se zauzme za 'amnestiju' svojih kolega, koji su radi pripadnosti njegovom krugu udaljeni iz stranke (nisu ponovo učlanjeni nakon preustroja ili su se sami povukli razočarani razvojem situacije u gradu). Zamolio je da ih se u ime sloge, ponoćno uključi u HSS, a za podjele i probleme okrivio je Pelzera. Išao je tako daleko da je predložio da se za narodnog poslanika kandidira neutralna osoba (svakako izvan Osijeka).¹²⁴

Hefer se bez sumnje trudio ocrniti Pelzera pred stranačkim vrhom, ali vodstvo koje je prije svega željelo mir u stranci, vjerojatno ne bi reagiralo da sam Pelzer nije napravio neke neoprostive poteze. Iako o njegovim napadima doznajemo iz Heferovih pisama (naravno, pristranih), kada im se oduzme autorov ojađen ton, ostaju činjenice o tome gdje i što je rečeno. Javni napadi na Hefera štetili su prije svega ugledu stranke, pa ne začuđuje što je vodstvo odlučilo više ih ne trpjeti. Primjerice, kada je Hefer organizirao smotru Seljačke sloge u Osijeku, gradski je kotarski odbor nastupio čak i protiv toga. Održali su sastanak sa seljačkim prvcima iz okolice (čak i iz Baranje i Bačke) i napali Hefera i priredbu (da nije "naša").¹²⁵ Još je neugodniji bio javni napad na velikoj manifestacionoj skupštini u Osijeku sredinom rujna 1937., na kojoj je bio i Hefer (doduše, Pelzer nije naveo njegovo ime, ali je

¹²² Heferovo pismo Mačeku od 28.1.1936., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹²³ Prilikom proslave dana Matije Gupca i Antuna Radića u veljači 1937. u Osijeku je bio i Ivan Pernar. Na skupu je došlo do neugodnih upadica na njegov račun, ali i povika protiv Pelzera. Mile Konjević, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929-1941", *Zbornik. Historijski institut Slavonije i Baranje*, 13, 1976., 185.

¹²⁴ Molio je i da se amnestira Antuna Hamša i drugove, koji su bili isključeni iz stranke radi sukoba s Pelzerom, nakon što su mu zamjerili da su mu neki postupci "preko svih graniča dopuštenoga". Naveo je i slučaj tajnika gradske organizacije Pipinića, koji je pokušao izmiriti zavađene i zato bio prisiljen podnijeti ostavku. Heferovo pismo Mačeku od 14.10.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹²⁵ Heferovo pismo Hercegu (oštećen datum), DAOS, fond S. Hefera, kut. 19. Radilo se o prvoj slavonskoj smotri, koja je Heferovom zaslugom održana u Osijeku 9.2.1936., S. Leček, *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji*, 122.

svima bilo jasno o kome se radi). Hefer se ovaj put ozbiljnije pobunio.¹²⁶ Jelašiću je napisao da je presedan javno pokazivati neslaganje unutar stranke, jer raduje neprijatelje (događaj je odmah prenijela osječka *Jugoslavenska zastava*, glasilo JRZ-a), a zbujuje pristaše. Naime, Hefer je također bio govornik, a potudio se na skupštinu dovesti velik broj seljaka Valpovštine pa je bio osramoćen i pred svojim izbornicima. Podsjetio je Jelašića da je na skupštinu išao samo na njegovu izričitu želju, prešavši preko starih povreda, pa da ima pravo barem ne neku reakciju s vrha.¹²⁷

Vrh je konačno reagirao. Na izborima 1938. postupili su upravo onako kako se Hefer nadao. Za kandidate su postavili ‘neutralne’ osobe izvan Osijeka dr. Žigu Schola i Janka Tortića.¹²⁸ Vjerojatno su se očekivali problemi oko te odluke, pa je isti dan kada su novi kandidati stigli u Osijek, prenesena i vijest iz *Hrvatskog dnevnika* koja objašnjava zašto negdje nisu istaknuti isti kandidati kao 1935. Radilo se to isključivo na mjestima gdje je dolazilo do lokalnih (osobnih) sporova, koji nisu imali veze sa strankom, jer je poslanik trebao zastupati interes sviju i stoga nije mogao pripadati niti jednoj od zavađanih skupina.¹²⁹ Ova ‘smjena’ (i po nekim tumačenjima “poniženje osječkih pristalica”¹³⁰) nije prošla bez otpora, ali je otpor prošao bez rezultata.

Vodstvo se ipak nije potpuno odreklo Pelzera i nastavilo je (bezuspješnu) politiku mirenja ili (uspješniju) rastavljanja zavađenih stranačkih prvaka. U Heferovom fondu nema spomena o nekim kasnijim sukobima (možda su ih se obojica klonila). Međutim, kada su neposredno pred rat od njega zatražili (navodno Krnjević) izmirenje s Pelzerom, odgovorio je da ne misli nastupati protiv njega (“ne stojim i neću stojati na putu tom Pelzeru”), ali se

¹²⁶ Skupština je održana 12.9.1937. kao jedna u nizu velikih manifestacionih skupština HSS-a za ‘slavonsku Hrvatsku’ (prethodno su održane u Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Valpovu i Novoj Gradiški). Na nju je došao Mačekov izaslanik A. Košutić i osam narodnih poslanika (Sremska Mitrovica, Đakovo, Sombor, Ilača, Našice, Valpovo, Donji Miholjac, Ruma), te više tisuća građana Osijeka i seljaštvo iz okolice i susjedinih kotareva (najveću povorku činili su seljaci iz Valpovštine i Donjeg Miholjca, koji su došli posebnim vlakom). “Velika manifestaciona skupština b. HSS u Osijeku”, *Hrvatski list*, 18/1937., 252 (12.9.1937.), 1; “Velika skupština b. HSS u Osijeku”, *Hrvatski list*, 18/1937., 253 (13.9.1937.), 1-2. Novine opisuju skupštinu i prenose Košutićev govor, ne spominjući incident.

¹²⁷ Heferovo pismo tajniku Jelašiću, 14.9.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹²⁸ August Košutić boravio je u Osijeku 30.-31.10.1938. i obavio niz razgovora s članovima HSS-a u gradu, okolici, pa i šire (dolazili su i iz Srijema). Vjerojatno su i te posljednje obavijesti o situaciji u gradu pomogle da se doneše konačna odluka o kandidatima dr. Žigu Scholu (aktivnom u Slavoniji) i Janku Tortiću (uredniku *Seljačkog doma* iz Zagreba). “Boravak ing. Augusta Košutića u Osijeku”, *Hrvatski list*, 19/1938., 303 (1.11.1938.), 3.

¹²⁹ “Kandidati Hrvatske seljačke stranke...”, *Hrvatski list*, 19/1938., 314 (12.11.1938.), 4.

¹³⁰ Bivše građanske stranke na kotaru Gospić, HDA, RSUP SRH SDS, (01.36 Osijek), str. 9-10. Prema elaboratu, Maček je 1940. poslao u Osijek i odvjetniku Stjepanu Doljaninu kako bi sredio i učvrstio organizaciju, ali ni on nije imao uspjeha.

niti miriti s njim. Za njega u tome “nema kompromisa”, jer je već u ime mira i discipline godinama trpio “poniženje uvreda” od Pelzerove strane.¹³¹

5.2. Sukobi u Valpovštini

Iako je valpovački kotar bio uzorno organiziran, situacija je u pojedinim organizacijama bila daleko od idilične. Ovdje se teško može govoriti o nekim ideoološkim protivljenjima nego se u pravilu se radilo o osobnim sukobima. Međusobne su optužbe dolazile i do Hefera, koji se trudio stišavati sukob, a ako već nije mogao, nastojao je suditi što objektivnije. Kako je jednom napisao, do sitnih optužbi uopće nije držao, no ako je ocijenio da je problem ozbiljan, potradio bi se čuti mišljenja s više strana prije nego bi stvorio vlastito uvjerenje. Na manje se napade nije obazirao, pa je to redovno savjetovao i drugima, držeći da “ima svakakovih ljudi, pa i zlobnih, ali što ćemo, život je takav, pa treba preko tih stvari prelaziti”.¹³² Hrabrio je druge da ne odustanu i ne gube živce (iako se to i njemu ponekad događalo) i očekivao upornost kakvu je imao i sam (govorio je da se “nitko ne smije nečega lačati, ako nema snage da se prihvaćenog i održi”).¹³³

Sukobi koje je pokušao primiriti manje su nam zanimljivi kao svjedočanstvo o njegovom osobnom držanju nego kao dokumenti o granicama stranačke discipline i moći stranačkog vrha. Primjerice, u Bizovcu su se problemi pojavili već u ljeto 1937. (barem prema sačuvanoj prepisci). Hefer je u početku pokušao ublažiti trzavice (koje su dijelom zaista potekle iz nesporazuma) i pozvao na “sklad... jer znademo da smo upućeni samo na sebe same i u svoju snagu”. Upozorio ih je da ne rasipaju snagu na nevažne stvari (drugo bi bilo, nastavio je, da imaju “stvarne” prigovore, što bi značilo da je netko počeo raditi protiv politike kakvu vodi Maček) i da radje riješe ono što im je važniji problem (još nisu proveli pravi popis članova i pristaša i legalno ustrojili odbor stranke). Stanje se nije popravilo ni nakon opomene, a slijedilo je – uobičajeno u takvim prilikama - slabljenje rada svih drugih organizacija vezanih uz HSS. Tako je rad ogranka Seljačke slove zamro, a nije se uspjelo pokrenuti ni druge stranačke organizacije. Stoga se pribjeglo oštrijoj mjeri i proveden je preustroj. No, čak i nakon nekoliko preustroja u Bizovcu je ostao razdor. Nakon toga je Heferu ostalo samo to da se vrati na početak i opet pokuša s apelima na red, mir i složan rad.¹³⁴

¹³¹ Heferovo pismo Hercegu od 3.2.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹³² Heferovo pismo Pavlu Kaliniću (općinski ovrhovoditelj, Petrijevci), 23.11.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹³³ Heferovo pismo Marku ?, 1.2.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹³⁴ Kolarićovo pismo Heferu, 4.7.1937.; Heferovo pismo Kolariću, 10.7.1937.; Heferovo pismo tajniku HSS-a Jelašiću, 14.9.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.; Heferovo pismo Kolariću, 13.5.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

U Habjanovcima je unutarnji sukob zahvatio inače uspješan ogranak Seljačke slove. Započeo je još potkraj 1937., a niti preustroj i opetovanje prijetnje raspuštanjem (u proljeće 1939., pa opet u travnju 1940.) nisu donijele mir. Nije pomogla ni sve otvorenjia Heferova podrška struji prokušanog dugogodišnjeg HSS-ovca Jakoba Bošnjaka, a ni to što je on uz sebe imao većinu članova ogranka. Iako je predsjednik Herceg načelno pristao na raspuštanje ogranka (“jer je bolje da ogranka ne bude, nego da bude uzrokom nesloge”), do toga nije došlo. Heferovo pismo Bošnjaku sadrži samo ohrabrivanje - da treba imati strpljenja i da se ne smije izgubiti “vjera u samu stvar i nada da se i najveće zlo može popraviti”. Dodao je kako je svima poznato da su u Habjanovcima ‘nezdrave’ prilike, ali da treba biti pažljiv, kako ne bi bilo kao u izreci “da je operacija uspjela, ali bolesnik umro”. Od Bošnjakovog je suparnika Pančića mogao samo zatražiti “osobnu žrtvu”.¹³⁵

Slove je manjkalo i u Bistrincima, pa je i tamo potkraj 1937. proveden preustroj mjesne organizacije HSS-a. Najavljujući odluku kotarske organizacija HSS-a da se promjeni vodstvo u Bistrincima, Hefer je pozvao na slove, svijest o važnosti borbe za “slobodu hrvatske domovine i čovječansku pravicu u njoj”, da se u ime viših ciljeva uklone “možebitne kakove lične nesuglasice” i stane uz novo vodstvo, kako bi mjesna organizacija opet bila “što je nekada bila”, te da opet prorade i Seljačka i Gospodarska slove.¹³⁶

Možemo prepostaviti da se slično postupalo i u drugim problematičnim situacijama. Prvo sredstvo održanja pokreta bilo je podsjećanje na nužnost slove i opće interes autoritetom poslanika ili stranačkog vrha. Ako se sukob nije mogao riješiti mirenjem, provodio se preustroj. Na sastanke su tada zvali “sve prijatelje i neprijatelje, vjerne i nevjerne, oduševljene i kritičare” (kao što je to bilo u Petrijevcima) kako bi vidjeli tko ima stvarnu većinu.¹³⁷ Na vodeće su položaje dolazili oni koji su imali većinu ili novi (neutralni) ljudi, spremni bolje i složnije raditi. Međutim, za situacije gdje je sukob bio zaoštren do te mjere da nije bilo pomirenja i gdje se nije moglo naći dovoljno neopredijeljenih, HSS izgleda nije imao rješenja. Imenovanje bilo koga bez

¹³⁵ Dvadesetak Pančićevih pristaša nametnulo se kao uprava u ogranku iako su činili manjinu (uz Bošnjaka je stajalo 30-ak članova), a sukob je udaljio većinu članova nekada velikog ogranka (preko stotinjak ljudi). Sukob je bio dublji, pa je do proljeća 1940. jedva sređeno stanje u mjesnoj stranačkoj organizaciji, nakon čega je Hefer još jednom apelirao na raspuštanje ogranka i pokušaj uređenja rada i na kulturnom području. Pismo Vinka Pančića Heferu, Habjanovci, 18.1.1938.; Pismo Jakoba Bošnjaka Heferu, Habjanovci 8.2.1938.; Pismo Hefera J. Bošnjaku, 8.2.1938.; Pismo Hercega Heferu, 24.3.1939.; Pismo Hercega ogranku Habjanovci, 28.4.1939., Pismo Hefera Hercegu, 19.5.1939.; Pismo Hefera Hercegu, 20.4.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 19.

¹³⁶ Heferovo pismo starom vodstvu mjesnog HSS-a Bistrinci (D. Jelkić, Ž. Matoković, M. Stanković), 2.12.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹³⁷ Heferovo pismo Josipu Bošnjaku (Petrijevci), 28.11.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

izbora i kakve-takve podrške u lokalnoj zajednici, ionako im nije moglo biti od koristi, jer takav pojedinac ne bi mogao ništa napraviti.

6. Banovina Hrvatska

6.1. Nova uprava?

Razdoblje koje je započelo velikom nadom da će se konačno ispraviti stare nepravde i stvoriti bolje društvo, donijelo je prije velika razočaranja nego zadovoljstvo.¹³⁸ Mnoga su obećanja, ali i iskrene dobre namjere, ostali neispunjeni, dobrom djelom iz nemoći. Naime, rat i poremećaj gospodarstva obilježili su pa čak i osujetili neke od pokušaja da se unutar razmjerno uske autonomije uvedu nužne gospodarske i društvene promjene.¹³⁹

Jedno od prvih pitanja koje je trebalo riješiti, svakako je bilo i pitanje nositelja državne i upravne vlasti, odnosno državnih službenika. Ljudi koji su dolazili na položaje zahvaljujući, u najmanju ruku, lojalnosti vladajućem režimu u Beogradu, odjednom su se našli u situaciji da ono što im je do tada jamčilo sigurnost, sada postaje razlogom da im se položaj doveđe u pitanje. Naime, ustanovljenjem Banovine Hrvatske unutarnja je uprava prenesena u banovinsku nadležnost, pa su dojučerašnji službenici središnje uprave u Beogradu dobili novog poslodavca – banovinsku vladu u Zagrebu. Banovina je preuzela sva prava i obvezu, a time i odluke o “postavljanju, unapređenju, premeštanju, stavljanju na raspoloženje, umirovljenju, otpuštanju i uvažavanju ostavke banovinskih službenika”, osim onih najvišeg ranga za koje je bio i dalje potreban kraljev ukaz.¹⁴⁰

U Heferovom su fondu sačuvani deseci molbi u kojima pojedinci mole njegovu preporuku za posao ili u kojima pojedine HSS-ove organizacije traže smjene lokalnih državnih službenika. U mnogim je slučajevima i intervenirao, i to – što je nama nadasve zanimljivo – uglavnom neuspješno. Gledano zajedno, koliko je moguće rekonstruirati događanja i borbu oko pojedinih mjeseta, ova nam pisma daju vrlo zanimljivu sliku jednoipolgodisnjeg razdoblja, koje se ne pokazuje kao vrijeme smjena, nego prije kao vrijeme kaosa.

¹³⁸ Usp. Heferove govore nakon osnivanja Banovine Hrvatske u Valpovu i Bizovcu. Izvešća kotarskog podnačelnika i načelnika Banskoj upravi Savske banovine, Odjelu za državnu zaštitu, od 24.8.1939., 26.8.1939., 1.9.1939., HDA, SB DZ, br. 41.905, 41.924, 42.789 (bivša Grupa VI, br. 968).

¹³⁹ Ivica Šute, *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)*, neobjavljeni magistarski rad, obranjen na Filozofском fakultetu u Zagrebu (2002.).

¹⁴⁰ Suce Kasacionog, Apelacionog, Upravnog, Računskog suda te okružnih sudova postavlja i unapređuje kralj. Isto je vrijedilo za činovnike prve, druge i treće položajne grupe, u koju su ulazili podban, banski savjetnici, odjelni savjetnici, ravnatelji redarstva, kotarski načelnici (jako su posljednja tri mogla ulaziti i u IV/1 skupinu, a kotarski načelnici i u IV/2 te V skupinu). “Uredba o Banovini Hrvatskoj od 26.8.1939.”, čl. 10, t. 2, u: *Uredbe o Banovini Hrvatskoj* (Beograd, 1939), 9; “Uredba o službenim odnosima banovinskih službenika od 12.10.1939.”, *Narodne novine*, 105/1939., 237 (19.10.1939.), 1-3.

Iz njih postaje jasno koliko je uprava Banovine Hrvatske bila nemoćna. S jedne su je strane sputavali državni zakoni, koji su i dalje štitili njene službenike. Radi njih Banovina nije imala otvorene ruke u otpuštanju, kako se često pokušavalo predstaviti, jer državne službenike nije mogla otpustiti bez ozbiljnog dokaza i stegovnog postupka o kršenju ovlasti. Mogla ih je jedino premjestiti, pa se uglavnom tako radilo – one koji su se nakon duge službe (vrlo često praćene zloupotrebom položaja) zamjerili općini u kojoj su službovali, jednostavno se poslalo negdje gdje nisu bili poznati. Uz to, državne je službenike još neko vrijeme štitila kotarska vlast. Primjerice, kada je Hefer pokušao urgirati kod natječaja za dimnjačara, kotarski je načelnik izabrao drugoga.¹⁴¹ (Kotarski načelnici kao državni i državi odani službenici još su neko vrijeme bili problem nove Banovine, jer su u nekim dužnostima bili podređeni i komunicirali izravno s vladom u Beogradu. Primjerice, oni su izdavali dopuštenja za održavanje skupova i sastanaka, a u tome izvještavali Bansku upravu i izravno Ministarstvo unutarnjih poslova u Beogradu.¹⁴²)

Masovno premještanje otvorilo je priliku da se ipak isprave neke stare nepravde. Tako se među pismima mogu naći i molbe službenika, koje je država prije premjestila po kazni, pa im se sada ukazala prilika da se vrate. U svakom slučaju, Banovina Hrvatska, pa ni Hefer nisu bili svemogući, a razočaranje neučinjenom uslugom vjerojatno mu je stvorilo više problema, nego što je imao prilike zadobiti nečije zahvalnosti. Naime, od njega se tražilo intervencije i savjete za sve – za obiteljske sporove, za novac, posao, napredovanje, kod odbijenih potpora, intervenciju za putove, škole, domove narodnog zdravlja, popravljanje kanala, mostova, regulaciju toka Drave, kod rada vodenih i zemljишnih zadruga, pa čak i u sporovima oko lukna ili traženja potpore za podizanje kapela i dr. Molbe su premašivale mogućnosti jednog čovjeka, ali i njegovog realnog položaja, no zanimljive su nam i kao odraz naslijedenog ponašanja – iskustva da se do posla (ili bilo čega drugog) lakše dolazi vezama i privatnim intervencijama, nego redovnim putem.¹⁴³

¹⁴¹ Kotarski predstojnik Jovan Korda Heferu, 15.12.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17. Za razliku od dimnjačarske službe, poštar su postali ‘ranjiviji’, jer je ministar pošte postao Josip Torbar. Tako je na Heferovu molbu brzo smijenjena poštarica u Bizovcu (Šmiderer). Mjesni je HSS-a zatražio da se ona makne iz Bizovca, jer se znalo da je uhodila (otvarala poštu) i vrijeđala članove HSS-a, a kada se zbog toga sukobila s općinskom načelnikom Ivanom Mihaljevićem, na njenu je pritužbu on osuđen na zatvor. Heferovo pismo “ministru” (J. Torbaru), 27.2.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

¹⁴² Izvješće kotarskog načelnika Banskoj upravi Savske banovine, Odjelu za državnu zaštitu o dopuštenju za držanje predizbornih skupova u Satnici i Brođancima, od 29.11.1938., HDA, SB DZ, br. 51.713. (bivša Grupa VI, br. 726)

¹⁴³ Oto Frangeš slikovito opisuje kako je od početne namjere da se uprava decentralizira i dio ovlasti prebaci na niže instance (banovine), došlo do upravo obrnute pojave – koncentracije sveukupne izvršne vlasti u ministarstvima. To je zakompliciralo upravu, jer su i najbanalnija pitanja morala proći tri upravne instance, a kako bi se požurilo rješavanje, u Beo-

Bez obzira na radišnost, znanje i iskustvo, čak i razmjerno pristojne veze sa Zagrebom, Hefer ipak nije pripadao vrhu stranke i krugovima koji su odlučivali o određenim pitanjima. Stoga su mnogi njegovi prijedlozi (čak i opetovani) ostali neispunjeni. Njegova povremena prepiska sa Zagrebom dobar je pokazatelj drugog vida nemoći Banovine Hrvatske (nakon prvog, ograničenja zakonom). Naime, čak i u premještajima koje su napravili, nisu slušali (ili nisu mogli slušati sve) preporuke i molbe, koje su u pravilu slale lokalne organizacije HSS-a, koje su ipak bolje poznavale vlastite prilike i konkretnе ljude. Očito je u praksi bilo velikih problema s poštivanjem načela subsidijarnosti, odnosno poštivanjem odluka lokalnih tijela u pitanjima lokalne zajednice. O razlozima za to možemo samo nagadati, vjerojatno s jedne strane radi nedostatka tradicije lokalne samouprave, a s druge radi unutarnjih pritisaka u heterogenom ‘hrvatskom seljačkom pokretu’, u kojeg su do 1938. ušli i dojučerašnji neprijatelji. Njegovo se krhko jedinstvo pokušavalo očuvati pod svaku (pa i vrlo visoku) cijenu, pa do pravih političkih obračuna i ‘čistki’ nije ni došlo.

6.2. “Nezgodacije” u valpovačkom kotaru

Dokumenti Heferovog arhiva na trenutke stvaraju dojam da su smjene i premještanja činovnika stvorili više problema nego su ih riješili. “Nezgodacije”, kako je u dopisima nazivao ove probleme, započele su već u kasnu jesen 1939. Prvi od problema bilo je nezadovoljstvo neučinkovitošću uprave u Zagrebu. Očekivanja su, doduše, bila velika, ali ponekad nisu ostvareni niti mali pomaci u onome u čemu su se mogli učiniti, znači u poslovima koji su došli pod nadležnost Banovine. U studenom 1939. Hefer se požalio odjelnom predstojniku Odjela za tehničke radove Zvonimiru Pavešiću da su svi cestari, čije su smjene zatražene, još na svom poslu (i ogorčeno primjetio “valjda se može barem cestara maknuti”). Tražio je da se neke smjene provedu što prije, kako bi narod konačno video da se nešto promijenilo, a ne da se “neprijatelj podsmjehuje, kako se ništa ne poduzima, a na svim su položajima stari okorjeli griješnici”. Unatoč intervencije i “nebrojenih zaključaka kotarske organizacije i mjesnih organizacija”, poimence navedeni cestari nisu smijenjeni još ni početkom ljeta 1940., pa je ojađeni Hefer završio novi dopis molbom da se uvaži “valjda već deseta urgencija” i da sve ne ostane “glas vapijućeg u pustinji”.¹⁴⁴ Slično je prošla molba da se sa željeznice premjeste osmorica zaposlenika “nižeg položaja”, koji su se “isticali kao četnici i protivnici hrvatstva i naše stvari” (iako su, barem prema imenu, šestorica od njih

gradu je nastao “čitav aparat za intervencionističke poslove, koji svoje usluge često veoma visoko cijeni i koji u ekscesivnim slučajevima uzbudjuje svu našu javnost”. O. Frangeš, *Decentralizacija državne uprave* (Zagreb, 1937), 8-9. Usp. Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935* (Beograd, 2006), 108 i dalje.

¹⁴⁴ Heferovo pismo Z. Pavešiću, 19.11.1939., (fragment), DAOS, fond S. Hefera, kut. 18; Heferovo pismo Z. Pavešiću, 4.6.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

bili Hrvati). Pisao je na sve strane (HSS-ovim ministrima u Beograd, "senatoru", bio je kod ravnatelja zagrebačke direkcije, kod ing. Šnelera u Beogradu, razgovarao i kasnije pisao Košutiću). Nakon niza intervencija, u jesen 1940. svi su još bili na svojim mjestima.¹⁴⁵ Željezница je ostala u državnim rukama (zajednički posao), a ona je po svemu sudeći i dalje imala načina zaštiti one koji su joj dugo služili.¹⁴⁶

Kod Heferovih intervencija možemo primijetiti da je pokušavao uvesti svojevrsnu 'političku pravdu' zalažeći se za premještaj onih koji su suviše zdrušno shvatili obvezu državnog službenika da zastupa državnu centralističku politiku i suviše se pouzdavali u svoju nedodirljivost (do Banovine Hrvatske to su i bili). Naime, mnogi su svoj položaj iskoristili za osobne probitke (pljačkajući općinske blagajne, o čemu je već bilo riječi) ili su aktivno sudjelovali u represijama protiv HSS-a, kao glavnog političkog protivnika. Tako je zatraživši premještaje bizovačkih žandara, zamolio što hitnije udaljavanje narednika Bože Mašića, "jer je naše prvake strahovito tukao", ali s druge strane, založio se za ostanak narednika Josipa Čutića (predložio ga je, štoviše, za zapovjednika stanice), "jer je Hrvat i čestit čovjek". Istovremeno je zatražio da se makne iz Petrijevaca Vilim Gotal, koji je ubio "seljačkog prvaka" Tomaševića, a da se vrati Ivan Milić, koji je radi korektnog držanja prebačen u Đevđeliju.¹⁴⁷ Također se pokušavalo zaposliti i tako obešteti one koji su stradavali radi svoje odanosti HSS-ovojo politici.¹⁴⁸

Banovina Hrvatska imala je očito malen utjecaj na zaposlene u državnim tijelima (žandarmeriji) i poduzećima (željeznici), pa su najveće promjene koje je uspjela provesti bile u općinama. Nakon što se to pokušalo i samo u pojedinim slučajevima uspjelo 1936.-37., sada se ukazala prilika za temeljitiom 'kadrovskom' promjenom općinskih službenika. Heferova prepiska sa Zajednicom općina u Zagrebu te s Franom Frolom, predstojnikom Predsjedničkog ureda Banske vlade (mogli bismo ga nazvati i vladinim 'kadrov-

¹⁴⁵ Heferovo pismo "senatoru", 13.11.1939.; Heferovo pismo "potpredsjedniku" (Augustu Košutiću), 17.10.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18. "Senator" nije imenovan, ali znamo da su senatori HSS-a iz Savske banovine (koje je Hefer mogao osobno poznavati) izabrani 6.2.1938. bili A. Košutić, J. Krnjević, I. Pernar, J. Jelašić (u međuvremenu je umro). Pismo je najvjerojatnije upućeno Pernaru, jer je preostalu dvojicu oslovljavao stranačkim dužnostima (Košutića "potpredsjedniče" i Krnjevića "tajniče"), koje su u tom trenutku bile važnije od položaja senatora.

¹⁴⁶ Glavna željeznička mreža ostala je u nadležnosti države ("Izgradnja i održavanje državnih saobraćajnih sredstava i ostalih državnih objekata."), "Uredba o Banovini Hrvatskoj od 26.8.1939." (čl. 2, t. 4.), str. 5. Ceste (održavanje i izgradnja puteva) su ulazile u banovinsku nadležnost, a o njima je vodio računa Odjel za tehničke radeove. *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 – 26. kolovoza – 1940* (Zagreb, 1940), 5.

¹⁴⁷ Heferov dopis "doktoru", 25.10.1939., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

¹⁴⁸ Primjerice, Heferov pokušaj da ishodi reaktiviranje bilježnika, koji je radi svojih simpatija za HSS bio zatvoren i prisilno i prerano umirovljen. Heferovo pismo Zajednici upravnih općina, Zagreb, 29.7.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

skim uredom’), pokazuje na svu zamršenost ovog problema.¹⁴⁹ U siječnju 1940. Banovina je preuzela u svoju punu nadležnost odobravanje općinskih i gradskih budžeta¹⁵⁰, a u ožujku je preuzela i općinske činovnike (bilježnike i blagajnike) izjednačivši ih po pravima i obvezama s ostalim banovinskim službenicima. Ured bom o preuzimanju svi su zatečeni službenici stavljeni na raspolaganje na rok od 6 mjeseci, u kojem se za “svakog takvog službenika donijeti pojedinačna odluka o njegovom preuzimanju u banovinsku službu odnosno o prestanku službe, te o razvrstavanju” (t. 2.).¹⁵¹ Uredba je naizgled najavila veliku “čistku”, ali dokumenti u Heferovom arhivu daju nam razloga sumnjati da je ona doista i provedena. Oni pokazuju da, unatoč tome što se Banska uprava hvalila kako je “ubrzan i rigorozno proveden postupak u disciplinskim krivicama općinskih službenika, kako bi što prije bili udaljeni iz službe oni, koji svojim radom oštećuju općinu”, taj postupak često nije bio ni brz ni rigorozan.¹⁵² Dobro zamišljeno uređivanje općinske uprave u praksi je bilo puno propusta. Dva izabrana slučaja iz Heferove prepiske, pokazuju nam moguće krajnosti u postupku.

6.3. Slučaj Živković

Zahtjev za premještajem službenika u pravilu je dolazio od općine, odnosno njenog odbora. Međutim, ponekad se događalo da su one tražile

¹⁴⁹ U djelokrug Predsjedničkog ureda ulazilo je i: “Sve odluke o službenim odnosima banovinskih službenika (postavljanja, naimenovanja, dodjeljivanja prerijodskih povišica, premještenja, prijelazi iz banovinske službe, stavljanja na raspoloženje i u mirovinu, određivanja količine lične i porodične mirovine i. t. d.) za sve banovinske službenike iz unutarnje uprave kao i svih službenika sa službom kod Banske Vlasti i Ispostave u Splitu izuzimajući stručne činovnike i službenike odjela za pravosude.” “Naredba o djelokrugu Predsjedničkog ureda Bana banovine Hrvatske od 3.12.1939.” (čl. 1., t. 4.), *Narodne novine*, 105/1939., 275 (5.12.1939.), 1-2.

¹⁵⁰ “Naredba bana I. Šubašića od 11.1.1940.”, *Narodne novine*, 106/1940., 16 (20.1.1940.), 1.

¹⁵¹ “Uredba o izmjenama i dopunama Zakona o općinama od 14 III 1933 u pogledu općinskih službenika općina banovine Hrvatske od 12. 3.1940.”, *Narodne novine*, 106/1940., 63 (16.3.1940.), 1. Banovina je preuzeo obvezu plaćanja i davanja mirovine onima koji su na nju stekli pravo po postojećim zakonima, a ostali su imali pravo na “otpravninu” (pitanje mirovinskih fondova trebalo je još posebno regulirati, a do tada se mirovina isplaćivala iz postojećih fondova i na teret ukupnog budžeta). Manji dio prihoda su i dalje osiguravale općine (10% od ukupnog izravnog državnog poreza propisanog za pojedinu općinu). Isto, čl. 4., čl. 5. “Naredba o službenim odnosima općinskih bilježnika i blagajnika bana I. Šubašića od 14.5.1940.”, *Narodne novine*, 106/1940., 108 (15.5.1940.), 2. U roku od 15 dana od objave “Naredbe” bilježnici i blagajnici morali su poslati svoje podatke banskoj Vlasti, gdje ih je ocjenjivalo posebno povjerenstvo. Ono je u roku od 3 mjeseca moralo podnijeti banu obrazložen prijedlog o preuzimanju ili prestanku službe svakog pojedinog činovnika (čl. 11.). Pri tom je radilo svojvrsnu reviziju radnih mjesta i kvalifikacija, jer su mnogi bili svrstani u krive (više) razrede i primali veću plaću (čl. 13.), a neki nisu imali traženu spremu (čl. 14.). Za disciplinske prestupe bio je nadležno kotarsko disciplinsko povjerenstvo, a kao viša instanca bansko (čl. 10., čl. 18.).

¹⁵² *Godišnjak Banske vlasti*, 22.

smjene bez opravdanog razloga, budući da su im se i najbolji mogli zamjeriti radi prirode svoga posla. Nesretni Ante Živković bio je upravo takav slučaj. Naime, on je bio stari član HSS-a, koji je odmah nakon ustroja kotarske organizacije u kolovozu 1935. bio tajnik mjesne organizacije Martinci Čepinski, kao takav ušao je u općinski odbor Bizovac, gdje je izabran također za tajnika. U jednom je dokumentu navedeno kako je bio bivši općinski činovnik, što bi moglo značiti da je ostao bez posla radi opredijeljenosti za oporbenu stranku. (To neizravno potvrđuje i kasnije Heferovo pismo-preporuka, u kojem navodi da je ‘politički kažnen’, jer je sudjelovao u proslavi Mačekovog rođendana u Martincima Čepinskim. Hefer mu je bio branitelj, pa je dobro poznavao i njega i slučaj.) Nakon što su općinskim izborima 1936. općine došle u ruke HSS-a, općina Valpovo vanjsko honorarno ga je zaposlila kao revizora. Uspješno je obavio pregled poslovanja općine od 1929. do 1935. unatoč prijetnjama i pritisku kotarskog načelnika. U to je vrijeme držao i sastanke u okolici, na kojima je narodu objašnjavao rezultate revizije (dokazane zloupotrebe položaja) i “dao instrukcije kako imadu da se prema ovakovim protuzakonitim rješenjima drže”. Zatim su mu ponudili i blagajničko mjesto (umjesto blagajnika “svrgnutog” radi nepravilnog poslovanja). Dobio je posao, ali se na svoju žalost doskora našao u teškoj situaciji. Kao općinski službenik morao je provoditi zakon, a to je značilo ubirati porez, ili još gore provoditi ovrhe, ubirati kazne i globe. Očito to nije radio laka srca, a ni bez protivljenja, jer je početkom 1939. uputio dopis svim organizacijama HSS-a u općini da “ozbiljno porade medju narodom da se pristupi plaćanju … daća”, kako bi se uklonili još gori troškovi ovrhe, a i da bi općine mogle normalno raditi.

Nakon uspostave Banovine Hrvatske zatražena je i Živkovićeva smjena. Hefer se nije želio suprotstaviti odluci općinskog odbora, ali ga je pokušao zaštитiti pa je preporučio da ga se premjesti i svakako zadrži u službi, jer je bio aktivan “u svim našim organizacijama”. Napokon je Zajednica općina odobrila premješta u Široki Brijeg (Mostar), ali su zamolili Hefera da još osobno piše Bariši Smoljanu, koji je svojim utjecajem mogao pomoći da ga tamošnja općina prihvati (iako se i Smoljan pridobijavao da ljudi iz drugih krajeva ne bi odgovarali “politički i stručno” kada ih se premjesti u Hercegovinu). On je učinio i to, no nije se mogao suzdržati a da ne primijeti kako njega i druge u valpovačkom kotaru nitko nije pitao mogu li im poslati svoje suvišne službenike.¹⁵³

¹⁵³ “Odbori mjesnih i općinskih izbornih organizacija H.S.S. kotara Valopovačkog”, 25.8.1935.; Živkovićovo pismo Heferu od 30.3.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18; Živkovićovo pismo Heferu, 5.7.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17. Sačuvana su i njegova reviziska izvješća za općinu Valpovo vanjsko za godine 1929.-33., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17; Živkovićev dopis svim mjesnim organizacijama HSS-a općine Valpovo vanjsko, 28.1.1939. (prijepis); Heferovo pismo Gospodarskoj slozi, zajednica općina, 27.6.1940.; Dopis Zajednice općina (Zagreb) Heferu, 5.11.1940., Heferovo pismo Zajednici upravnih općina, 8.11.1940.; Heferovo pismo F. Frolu, 13.11.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

6.4. *Slučaj Filaković*

Drugu krajnost predstavlja ‘slučaj’ općinskog bilježnika u Bizovcu Dragana Filakovića. Vjeran službenik beogradskih režima, zamjerio se mnogima tijekom svoje dugogodišnje službe (bio je u Bizovcu od 1922.) i dobro su mu zapamtili razne izjave protiv HSS-a i pritiske da se glasuje za vladine stranke. Osim toga, revizija mu je pronašla zloupotrebe i nepravilnosti u radu. (Hefer je čak osobno pisao tužbu, kada je ustanovljeno da je od općine ukrao 17.000 din, a navodno je njegova jedina reakcija bila da se nasmijao, očito se osjećajući sigurno i dobro zaštićeno od države.) Položaj mu je dovezen u pitanje tek nakon uspostave Banovine Hrvatske. U jesen 1939. mjesni je HSS zatražio njegovu hitnu smjenu (premještaj) na posebnom sastanku na kojem se raspravljalo o uklanjanju i drugih neprijateljski raspoloženih, a donedavno svemoćnih državnih službenika. No, Filaković nije premješten, što je na kraju urođilo krizom u Bizovcu, jer je vješti službenik uspio zavaditi HSS-ovce u općini te okrenuti narod protiv HSS-ovog općinskog odbora. (Hefer je doduše otpisao općinskom načelniku Ivi Mihaljeviću da si je donekle sam kriv, jer je izgubio “sa narodom svaki kontakt” i time olakšao pravim krivcima da ga optuže i prebace svu krivnju na njega i odbor, dok su “sa sebe oprali svoje grijeha ili ih bar prikrili tako, da se narod s njima ni ne bavi”.) U proljeće 1940. Filaković je još bio na svom mjestu. Ipak se nije osjećao sigurnim pa se odlučio na prilično drzak potez i obratio se osobno Heferu (koji je podržavao zahtjev za njegovim premještajem) ne bi li ovaj intervenirao njemu u korist. Kriza je početkom ljeta dovela do ostavke općinskog odbora, a pokušaj smirivanja nije uspio (čak i uz izravnu Krnjevićevu molbu da i dalje obavljaju svoju dužnost). U listopadu 1940. tajnik mjesne organizacije HSS-a obratio se krajnje ogorčen Heferu optužujući općinsku organizaciju, koja je postupala mimo svih odluka mjesne i kotarske organizacije HSS-a i podržala Filakovića (“Šta ovaj odbor radi?...To ovako ne može dalje. Ili bilježnika frknuti ili k vragu borba. Šta ban i vodstvo radi.”). Prisjetio se kako radikali nisu toliko okljevali, nego bi smijenili nepoželjne u 24 sata, a Filaković je ostao mjesecima i dobio priliku da obrne uloge. Njegovi su protivnici postali “burgijaši”, a organizacije HSS-a međusobno se zavadile.

Iduće Heferovo pismo Zajednici upravnih općina u Zagrebu nije krilo razočaranje i bijes. Optužio ih je da su popuštanjem ili odugovlačenjem sukrievci za veliki problem u Bizovcu i za svađe i neugodnosti koje podnose odani pristaše stranke (pritužbe cijele mjesne i kotarske organizacije HSS-a proglašene su “denuncijacijama nekolicine pokvarenih tipova”, dok su Filaković i sinovi - općinski pisari i prema Heferu nasilnici – postali “najveći Hrvati”). Dodao je kako zahvaljujući Filakoviću u Bizovcu više nema “ni jedne organizacije pokreta koja bi nešto valjala ili radila”. Otvoreno je krivio upravu u Zagrebu za kaos i nezadovoljstvo, jer ne samo što nisu reagirali pravovremeno, nego i ono što su napravili nije bilo prema odlukama mjesnih ili kotarskog HSS-a, koji su ipak puno bolje poznavali situaciju.

Otezanje je omogućilo spletke, a neodgovarajući premještaji nezadovoljstvo i svađe. U prepirkama se potrošilo puno nepotrebne energije (“ovo pitanje absorbira mene kao zastupnika već u tolikoj mjeri kroz dugo vremena, da mi je za poludjeti”), neispunjena obećanja samo su produbljivala razočaranje (“već sam sto puta donio narodu obavijest iz Zagreba, bit će postavljen taj i taj, a kad tamo ništa”), a uvjerenost u korupciju potkopavala je povjerenje u Banovinsku vlast, ali i u njega kao poslanika. Osim toga svađe su dovele do toga “da već u svakom selu na ovim pitanjima imadem strujanja, svadje koje vode do raspada organizacije”, a pred tim se počeo osjećati nemoćnim (“ja sam ali samo čovjek”, koji ne može više “svaki dan letati okolo i popravljati ovako pokvarene stvari”).

Zagreb je konačno reagirao i Filaković je otpušten. Međutim, tada je Hefer, potpuno neobjasnjivo, zatražio njegovu reaktivaciju. Podržao je jednoglasnu odluku općinskog odbora (dok je prije stajao na strani mjesne i kotarske organizacije HSS-a), možda i u posljednjem pokušaju da uspostavi mir i pod tu cijenu. Uzgred je dodao i primjedbu koja je nama možda i ključna za razumijevanje tog razdoblja. Naveo je, naime, da je Filaković bio jedini činovnik u cijelom kotaru koji “nije preuzet”. Znači bio je jedini koji nije ostao u službi, pa makar i u drugom kotaru, što nam je izvanredno važno za rekonstrukciju prilika u vrijeme Banovine Hrvatske.¹⁵⁴

6.5. Iznevjerene nade

Očito je da se mnogi službenici, poput Filakovića, nisu prepuštali sudbini bez borbe i izazivanja brojnih neugodnosti. Filaković se poslužio svojim iskustvom i umješnošću manipuliranja ljudima, no drugi su to radili puno jednostavnije. Primjerice, općinski blagajnik u Petrijevcima Stjepan Parmačević zamolio je intervenciju za premještaj u koju drugu općinu, jer je držao ozbiljnima prijetnje bivšeg općinskog ovrhovoditelja Matije Šovagovića, koji je zbog malverzacije bio osuđen na 10 mjeseci zatvora. Međutim, i dalje je imao određenu podršku u selu, pa je Parmačević zaključio da mu je bolje otići. Izgleda da je i Hefer bio istoga mišljenja, jer je na pismu svojeručno dopisao da je “spreman poduprijeti i preporučiti”.¹⁵⁵ Ovaj nam je slučaj svakako zanimljiv radi shvaćanja ozračja nereda i nesigurnosti, u kojem novi službenici nisu ni izdaleka mogli računati na bezrezervnu podršku i zaštitu države, kao što su je to imali oni koji su služili Beogradu.

¹⁵⁴ “Zapisnik sastavljen dana 1. listopada 1939. na sjednici opć. organizacije H.S.S. općine Bizovac”; Dopis Damjana Domanovca banu Banovine Hrvatske, 7.1.10.1939.; Mihaljevićevo pismo Heferu, 15.11.1939.; Heferovo pismo Mihaljeviću, 18.11.1939.; Filakovićevo pismo Heferu, 20.4.1940.; Pismo Đure Presnaca Heferu, 27.6.1940.; Pismo Bene Škarića Heferu, 30.10.1940.; Heferovo pismo Zajednici upravnih općina, 8.11.1940.; Heferovo pismo Zajednici upravnih općina, 16.12.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹⁵⁵ Parmačevićovo pismo Heferu, Petrijevcu 16.12.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

Uskoro je postao očit još jedan problem, a to je bilo da premještanja nisu uvijek značila da je novi službenik zaista bolji od staroga (posebice jer se očito često događalo da su dobili nekoga tko je radi lošeg rada i udaljen sa starog mjesta). To spominje i Hefer u jednom od svojih dopisa Frolu, u kojem mu se žali kako su neki od novih službenika razočarali, pa je “sva nesreća da smo micali staro, a štогод novo dodje čini nam se da još manje vrijedi”.¹⁵⁶

Gradivo iz Heferovog arhiva živo nam predočava želje, nastojanja, probleme i neuspjehne kratkog postojanja Banovine Hrvatske. Uz opću sliku vremena dopušta nam zaviriti i u svijet jednog agilnog narodnog poslanika. Iako je nastavio raditi nesmanjenim tempom, njegove se nade i očekivanja nisu ispunjavali, pa u pismima sve češće spominje humor i ne krije razočaranje i gorčinu. Nakon kotarskog sastanka na kojem je doživio da i najodaniji (“prvoborci”) “otvoreno psuju i banovinu i vodstvo HSS” u pismu Škorjaču ponavlja po tko zna koji put molbu da se konačno izvrše neka premještanja, a isprave ona s kojima je narod posebno nezadovoljan. Alarmantno zvuče njegova upozorenja da se svjesno ili iz neznanja iz Zagreba “upravo strahovitom brzinom u narodu širi zlo” i kako se više ne može održati ni sastanak bez svađe (“ići na selo i održati sastanak postalo je gotovo nemoguće”). Dodao je da je osobno “duboko razočaran” i spreman “povući konzekvence”.¹⁵⁷

7. Hefer, Treći Reich i NDH

7.1. Narodni poslanik (do 1941.)

Heferovo njemačko podrijetlo i svrstavanje uz režim NDH neizostavno povlače pitanje o mogućem predratnom nagnuću prema ustaštvu i Trećem Reichu.¹⁵⁸ No, prije 1941. nema nikakvih pouzdanih pokazatelja koji bi ukazivali na proustaške sklonosti, niti u njegovim nastupima, a niti u ponašanju vrha HSS-a prema njemu. (Naime, u širokom pokretu oko HSS-a bilo je pred sam rat oštřih sukoba i s lijevim i desnim snagama, koje je Maček pokušao izolirati.)

Štoviše, iz nekih njegovih postupaka možemo neizravno zaključiti da nije imao posebnih sklonosti prema njemačkoj politici i da se (koliko možemo vidjeti) držao osnovnih Mačekovih smjernica. Kada je primijetio da su seljaci Valpovštine od rođaka iz Južne Amerike počeli primati “nekakove proglase potpisane od Domobrana” poveo je akciju da ih se uništi.¹⁵⁹ Prigo-

¹⁵⁶ Heferovo pismo F. Frolu, 13.11.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹⁵⁷ Heferovo pismo Škorjaču, 2.9.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹⁵⁸ Po svemu sudeći osjećao se Hrvatom, iako nije zaboravljao njemačko podrijetlo. U pismu glazbeniku Rudolfu Matzu zapisao je kako ide na odmor, nakon kojeg će obnovljenim “Slavenskim idealizmom i elanom, a Germanskom upornošću” nastaviti kulturni rad. Heferovo pismo R. Matzu, 18.1.1933., DAOS, fond S. Hefera, kut. 29.

¹⁵⁹ Heferovo izvješće Mačeku, 28.2.1938., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

dni tekst uz Božić 1939. možda može ukazati na nešto drugo – pragmatičan stav energičnog političara, koji bez iluzija gleda svijet oko sebe. U tom je tekstu jasno zaključio da se samo vlastitim snagama može ojačati svoju zemlju, jer se ni od jedne strane sile ne može nadati pomoći, osim ako ona u tome “ne vidi i ne očekuje svoju vlastitu korist”. Suradnja oprečnih ideologija, u kojoj najluči neprijatelji radi interesa preko noći postaju prijatelji (kao što se upravo dogodilo s nacističkom Njemačkom i komunističkom Rusijom), nije ga iznenadila. Zaključio je (a bilo je tu dosta Bismarckove škole), da je vlastiti interes jedini mjerodavan u međunarodnim odnosima, pa se tako mora postaviti i hrvatski narod.¹⁶⁰ Idući je korak bio napis o ustavu samostalne Slovačke, koja mu je očito postala idealom.¹⁶¹ Iz teksta u kojem nije ni spomenut nacizam (pa ni njemačka intervencija) može se samo očitati oduševljenje novom mogućnošću da se stekne nacionalna samostalnost. Bilo je to potpuno u duhu gore spomenutog stava – svatko se treba izboriti sam za sebe, a u praktičnoj politici nema nepoželjnih savezništava, ako vode ostvarenju vlastitog interesa. Očito mu je glavnim ciljem bila što veća samostalnost Hrvatske, a u ratnom sukobu velesila koje su određivale i hrvatsku sudbinu, vidio je mogućnost da se ona konačno postigne.¹⁶²

Nema ni izrazito protusrpskog raspoloženja, prije bi se moglo reći da na Srbiju gleda jednakopraktično kao i na druge potencijalne političke saveznike ili neprijatelje. U govoru u Gatu u listopadu 1938. napao je Stojadinovića, teror i pljačku Hrvatske, ali i dodao da Srbija ima više razloga za strah od budućnosti, okružena neprijateljima (Makedonci, Bugari, Albanci) i bilo bi joj bolje da se sporazumije s Hrvatskom “da ne ostanu sami”. Čak se i Njemačka oslobođila plaćanja ratne štete, a Hrvatska ju plaća i dalje, pa i to treba prestati. Njemačka je pozitivno ocijenjena jer se “počelo ljudjati ono što je u Parizu napravljeno”.¹⁶³

Ovim se stavovima približavao budakovcima, ali nema nikavog dokaza (pa ni nagovještaja) da je s njima imao ikakvih izravnih i osobnih veza. Po svemu sudeći, i dalje je bio čvrsto u krugu HSS-a i uživao povjerenje stra-

¹⁶⁰ S. Hefer, “Prvi sretniji Božić”, *Hrvatski list*, 20 /1939., 378 (25.12.1939.), 25.

¹⁶¹ *Hrvatski list*, 21/1940., 357 (25.12.1940.), 7.

¹⁶² U razgovoru s otpravnikom poslova slovačkog poslanstva u Beogradu, Hefer je izjavio da postoji određeno nezadovoljstvo hrvatskim ministrima u vlasti (odnosno položajem Hrvatske nakon sporazuma Cvetković-Maček), ali i da je osobno uvjeren kako Maček vodi najbolju moguću politiku u tadašnjoj situaciji. Završio je kako jedino Njemačka može osigurati pravednost u srednjoj Europi (dok bi pobjeda V. Britanije značila i mogućnost vraćanja strogog režima, krajnje nepovoljnog za Hrvatsku), pa stoga s njom treba biti u prijateljskim odnosima. Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, knj. 2 (Zagreb, 1974), 187.

¹⁶³ Izvješće kotarskog načelnika Banskoj upravi Savske banovine, Odjelu za državnu zaštitu, od 17.10.1938., HDA, SB DZ, br. 42.326 (bivša Grupa VI, br.813). Zbog tog je sastanka osuđen na 600 din kazne ili 10 dana zatvora, vjerojatno jer sastanak nije bio prijavljen (iako je izgleda provedena i istraga nad osobama koje su bile članovi HSZ). Isto, od 30.11.1938, br. 51.835 (umetnuto u gornji predmet).

načkog vrha. U vrijeme kada je pisao o Slovačkoj, njegovi stavovi nisu najbolje dočekani. Znamo da su produbili sukob s osječkom kotarskom organizacijom HSS-a i njenim tajnikom dr. Željkom Klemenom.¹⁶⁴ Međutim, poznavajući dugu povijest njihovih neslaganja, to možemo protumačiti kao samo jednim u nizu povoda za međusobna podmetanja.¹⁶⁵ Osim toga, istovremeno mu je stranački vrh povjerio da sredi problematičnu situaciju u *Hrvatskom listu*. Naime, nakon nekoliko napisa koji su previše pohvalno govorili o uspjesima i potezima Trećeg Reicha, zagrebačka je policija čak privela ravnatelja Građanske tiskare i novina Kamila Krvarića. Hefer se zauzeo za njega, napominjući kako je list već ublažio stav (doduše, nakon nekoliko zapljena) i pokušao opravdati sporne napise potrebom da se taktizira (jer i drugi narodi “pogotovo mali...svakako taktiziraju”), a i time da se radilo samo o pojedinačnim istupima, a ne o zajedničkom stavu.¹⁶⁶ Iz Heferovog pisma Krnjeviću doznajemo da je nakon razgovora s njim i Šubašićem preuzeo “brigu, da pravac lista ostane u skladu s našim obćim narodnim nastojanjem”, a slijedila je i smjena urednika za unutarnje- i vanjsko-političke vijesti (umjesto Kovačića postavljen je Pavišić).¹⁶⁷

Njegovo iskreno hrvatsko, a ne pronjemačko opredjeljenje možda najbolje pokazuju prijedlozi kako urediti pitanje zakonom zajamčenog prava njemačke manjine da im djeca imaju nastavu na materinjem jeziku. Ideju je razradio početkom 1940. čim se susreo s tim problemom u svom kotaru. Naime, pitanje o nastavi na njemačkom postavilo se u Valpovu i selima Kravice i Josipovac (Osijek) gdje je bilo dovoljno Nijemaca da bi im se trebala organizirati posebna nastava. Međutim, budući da se radilo o Nijemcima koji su bili pristaše HSS-a i “disciplinirani članovi” stranke, koji su Hrvatsku držali svojom domovinom, oni su i sami za svoju djecu zatražili samo pouku iz njemačkog jezika, a ne izdvajanje djece u posebne škole. Hefer im je pomogao sastaviti predstavku Banskoj vladi (popratio ju je i osobnim pismom Škorjaču) u kojoj se prikazuju koristi iz uvođenja učenja njemačkog jezika u državne škole (jasno, samo za njemačku djecu). Ovakav potez banske vlade donio bi višestruku korist, jer bi time bio ispunjen program stranke (koji jamči prava manjinama), a pridobilo bi se i domaće Nijemce, koji još nisu u hrvatskom seljačkom pokretu (time bi i “otpao jedan veliki prigovor njemačkih manjina”), što je i jedini način da se “zaustavi njemačka propaganda, koja ima političku

¹⁶⁴ Heferovo pismo Željku Klemenu od 13.1.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹⁶⁵ Klemen je bio poznat kao “šarlatan, prevrtljivac i brbljavac” pa stoga nije napravio političku karijeru. Prije rata bio je uhićen pod sumnjom da je komunist, ali kada je počeo rat ‘šurovao’ je i s ustašama i partizanima, radi čega je završio u Jasenovcu. Pušten je na osobnu intervenciju Ante Pavelića, koji mu je bio vjenčani kum. Vratio se u Osijek i “zaradjivao ogromne svote novca od ljudi, koje je branio na sudu”. Biće građanske stranke na kotaru Osijek, HDA, RSUP SRH SDS, (01.36 Osijek), str. 27.

¹⁶⁶ Hefer moli Rudolfa Hercega da (usprkos svojim načelima) intervenira kod tajnika HSS-a dr. Juraja Krnjevića. Pismo R. Hercegu od 4.2.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

¹⁶⁷ Heferovo pismo Krnjeviću od 18.2.1941., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20.

podlogu”.¹⁶⁸ U jesen 1940. Škorjač ga je zamolio da pročita i poprati primjed-bama naredbu o posebnoj nastavi za manjine (za djecu čiji roditelji ne govore hrvatski, srpski ili slovenski). Hefer je na nju dopisao da bi se nastava na drugim jezicima smjela provoditi samo tamo gdje je doista dovoljno djece, i da nipošto ne smije ići na štetu ostalih predmeta (posebno ne hrvatskog jezika). U zaključnom komentaru dodao je kako je važno da te posebne satove daju “hrvatski učitelji gdje god je to samo moguće radi ispravnog odgoja mladeži”.¹⁶⁹

Kao poslanik uložio je dosta truda da u miješanim selima održi slogu Nijemaca i Hrvata, koju je pred rat potkopavao Kulturbund. Upornim radom postiglo se da je u njemačkim selima Josipovcu (Osijek) i Veliškovcima osnovana čak i HSZ.¹⁷⁰ Posebno se trudio oko sloge u Veliškovcima, gdje je na prve znakove ozbiljnijeg razdora odmah proveo preustroj mjesnog HSS-a (novi je predsjednik bio Hrvat Nikola Gregić, a potpredsjednik Nijemac Josip Hirgesler).¹⁷¹ Od njemačkih pristaša očekivalo se i više – da u svojim selima preuzmu upravu organizacija Kulturbunda da se one “nebi … upotrijebile u političke svrhe, a pogotovo da se ne bi upotrebile za korist naših neprijatelja”.¹⁷² Ranije je već bilo govora i o namjerama da preko Hrvatskog junaka smanji utjecaj Kulturbunda. Za očekivati je da bi u mjesecima pred izbijanje rata postupao upravo obrnuto da mu je bilo stalo do popularizacije njemačke politike.

7.2. *Veliki župan*

Možemo samo pretpostaviti da je na temelju bogatog i raznovrsnog rada tijekom 1930-ih stekao znanja i razvio sposobnosti s kojima je vjerovao da može promijeniti nešto u društvu, a da je iskustvo nemoći iz vremena Banovine Hrvatske doprinijelo odluci da svoje želje ostvari u novom poretku

¹⁶⁸ Školskom odboru Valpovo trg, 4.1.1940. (dopis roditelja, koji govore njemačkim materinjim jezikom); Dopis Školskog odbora za sela Kravice – Josipovac (Osijek) Banskoj vlasti, Odjelu za prosvjetu, 5.2.1940; Heferov dopis odjelnom predstojniku (I. Škorjaču), 5.2.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 17.

¹⁶⁹ Heferovo pismo (vjerojatno) I. Škorjaču od 6.11.1940., DAOS, fond S. Hefera, kut. 20. U pismu ga moli i da osigura sredstva (25.000 din i posebno svotu za opremu) za školu u Šamatovcima.

¹⁷⁰ “Zapisnik od 23. svibnja 1937 šestnajste sjednice kotarske organizacije HSS valpo-vačkog kotara”, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

¹⁷¹ Kotarski načelnik Banskoj upravi Odjel za Državnu zaštitu, od 20.12.1937., HDA SB DZ, br. 37.512. U istom izvještu navodi se da još nema HSZ, unatoč velikim Heferovim nastojanjima da organiziraju nju i sudove dobrih i poštenih ljudi. Dodao je, međutim, da će se njena organizacija vjerovjatno provesti tajno “kako se to obično čini”. Dopis Žandarmerijske stanice Beliće Državnom tužiocu Osijek, 28.12.1937., DAOS, fond S. Hefera, kut. 18; S. Leček, “Folksdojčeri i Hrvatska (republikanska) seljačka stranka 1918.-1941.”, X. *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch* (Osijek, 2003), 158-159.

¹⁷² “Zapisnik od 14. studenoga 1935. treće sjednice izborne kotarske organizacije H.S.S. kotara Valpovačkog”, DAOS, fond S. Hefera, kut. 18.

Nezavisne Države Hrvatske. U svakom slučaju, u lipnju 1941. prihvatio je dužnost velikog župana (župa Baranja), s koje se pokušao povući najmanje dva puta, ispričavajući se bolešcu i iscrpljenošću. Nadao se mjestu veleposlanika u Švicarskoj, ali je samo prebačen na višu dužnost. (Moguće je i da se radilo o udaljavanju od mjesta gdje je imao više utjecaja. Naime, prema izjavi jednog od njegovih neprijatelja, smijenjenog policijskog upravitelja Majcana, u župi Baranji nije se moglo uvesti reda dok je tamo bio Hefer). U listopadu 1943. postao je ministar poljoprivrede i ostao to do kraja rata.¹⁷³

U NDH je nastavio raditi na svim područjima, u upravi, privredi, kulturi, na socijalnom polju, pa "nije bilo većeg i značajnijeg poduhvata na kojima dr. Stjepan Hefer nije sudelovao". Obavještajne službe ostavile su nam dosta izvješća o ovom visokom, izuzetno sposobnom, a politički dosta nepouzdanom dužnosniku NDH. Njemački redarstveni izaslanik u NDH Hans Helm opisuje ga kao "izvanredno aktivnog, inteligentnog i agilnog" i dodaje da je istina "nemačkog porekla, ali se oseća Hrvatom nacionalistom ... On je bezuslovni pripadnik d-ra Mačeka".¹⁷⁴ Prepričavajući ta izvješća, UDBa spominje da su mu "saradnici njemačke obavještajne službe ... pripisivali intervencije za Jevreje i Srbe, a njegov stav prema Njemačkoj su smatrali nejasnim, jer navodno nije bio sklon da čini ustupke Nijemcima" (izjavio je da bi trebali biti "ovde kao gost", a ne zapovijedati), pa čak da je bio optuživan da vodi "staru beogradsku čarskijsku politiku". Ne samo da je Nijemce držao "gostima" koji se ne bi trebali miješati u unutarnje poslove, nego se vrlo brzo razočarao, pa i otvoreno suprotstavio načinu kako su te poslove vodili ustaše. Zabilježeno je i nekoliko dojava da se žalio na slabo stanje u vlasti i vojsci NDH ("da je Hrvatska naklonjena propasti i da su ustaši uništili državu"), te na isključivanje HSS-a koji je imao 90% podršku hrvatskog stanovništva. Radi otvorenih simpatija za Mačeka izvješća spominju i da "važi kao renegat, pošto je nemačkog porekla".¹⁷⁵

Ovakve – u ratno doba opasne – optužbe, dolazile su radi njegovog protivljenja nasilnim metodama ustaša. Bio je u otvorenom sukobu s policijskim upraviteljima Osijeka Majcanom i njegovim nasljednikom Fulanovićem, jer je u više navrata štitio Srbe, Židove i HSS-ovce. Sukob s Fulanovićem se zaoštrio do te mjere da se odlučio na rizičan potez - početkom srpnja 1943. osobno je otišao u Zagreb ministru unutarnjih poslova Andriji Artukoviću i tražio smjenu ili Fulanovića ili svoju (izjavivši da se ne vraća u Osijek na dužnost). Artuković se odlučio za njega i telefonom je od ravnatelja policije Filipa Crvenkovića zatražio smjenjivanje odanog Fulanovića, kojem nije pomogla ni podrška Volksgruppe (Franza Schramma), jer je Artuković proci-

¹⁷³ HDA, MUP NDH (f. 223), dosje br. 4973 (Stjepan Hefer).

¹⁷⁴ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), str. 63. (Preuzeto iz Helmovog izvješća u travnju 1944.).

¹⁷⁵ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), str. 2, 57, 60-61, 81.

jenio da Hefer sa svojim vezama sa zabranjenim ali itekako prisutnim HSS-om, još uvijek ima preveliki utjecaj. Schramm se složio s Majcenovim mišljenjem da je Hefer glavni krivac što policijski aparat u Velikoj župi Baranji ne funkcioniра, jer nije dopuštao “čvrste mjere protiv komunista i partizana”.¹⁷⁶ Ubrzo nakon sukoba s Fulanovićem Hefer je dobio novo imenovanje, povučen je u Zagreb (11. 10. 1943.) i u župi Baranja mogli su se nadati konačnom ‘miru’. U Zagrebu je doista bio nemoćniji, pa više i nema vijesti o njegovom radu.

Nakon rata osuđen je u kolovozu 1945. u odsutnosti kao ratni zločinac.¹⁷⁷ Živio je u Argentini, u Buenos Airesu (pod imenom N. Josifović), gdje je s drugim emigrantima prolazio sve teškoće dolaska u novu zemlju: siromaštvo, težak rad, probleme s prilagođavanjem vrućoj i vlažnoj klimi. Tamo se konačno oženio i to Vlatkom Došen, kćerkom predsjednika Sabora NDH Marka Došena (1955.). Vjenčani im je kum navodno bio Juan Peron.¹⁷⁸

Pavelić ga je izabrao za nasljednika, jer je bio jedan od rijetkih nekompromitiranih i umjerenih političara u njegovoј okolini (izjasnio se protiv terorizma), što je dovelo do rascijepa u ustaškoj emigraciji, a ipak nije uspostavilo vezu s HSS-om.¹⁷⁹

Zanimljiva je reakcija jugoslavenskih vlasti i naputak koji daju 1965. o potrebi kontakta s Heferom, s kojim se može naći “zajednički jezik” (barem za početak). Tada su se prisjetili i razloga, koji opravdavaju kontakt, a koje su lako zaboravili 1945.: 1. kao velik župan nije bio po uvjerenju ustaša, a političko mu je držanje bilo sumnjivo u očima predstavnika Reicha, 2. često je intervenirao u korist Židova i Srba, čak i kada je znao da su u vezi s komunistima, 3. osuđivan je ustaška pretjerivanja i smjenjivao šefove policije čim bi postali “previše grubi ili njemu neposlušni”, 4. dva put je podnosio ostavku, koja nije uvažena, 5. pomogao je Božidarju Maslariću (spasio mu je obitelj).¹⁸⁰

Međutim, Stjepan Hefer je do smrti ostao nepomirljiv protivnik komunističke (socijalističke) Jugoslavije, a događanja 1971. samo su zaoštala njegove stavove. Umro je u Buenos Airesu u noći između 31. srpnja i 1. kolovoza 1973.¹⁸¹

¹⁷⁶ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), str. 30, 44-47, 55-61, 72.

¹⁷⁷ Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Zgb, br. 5111 od 10.8.1945. HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), str. 106-107.

¹⁷⁸ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), 167-168, 171.

¹⁷⁹ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), 201, 216, 239-241.

¹⁸⁰ HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), 243.

¹⁸¹ M. M., “In memoriam Dr. S. Heferu”, *Hrvatski dom*, (Sydney) 1973., rujan, 3; HDA, RSUP SRH SDS (f. 1561), dosje br. 301304 (Stjepan Hefer), str. 63.

8. Zaključak

Dobro očuvan osobni arhiv osječkog odvjetnika Stjepana Hefera, koji je tijekom 1930-ih bio narodni poslanik HSS-a, a u NDH prihvatio dužnost velikog župana, omogućuje nam uvid u brojne probleme tog razdoblja. Budući da se veliki dio arhiva odnosi na razdoblje prije 1941., prvenstveno je zanimljiv za istraživače predratnog razdoblja, kojima može pružiti važne podatke za proučavanje raznih segmenata života (politike, gospodarstva, kulture, radničkog pitanja).

Iako je Heferov arhiv osoban, u njemu su sačuvani ponajviše službeni dokumenti, koji nam malo govore o njegovim ideoškim stavovima. Ipak iz svega što sada znamo, može se reći da pred rat ni po čemu nije odstupao od Mačekove politike, a nakon što je postao veliki župan u NDH, u više je navrata izražavao nezadovoljstvo službenom ustaškom politikom i uzimao u zaštitu proganjene. Sačuvani su nam dokumenti ipak puno zanimljiviji kao izvor za rekonstrukciju uloge narodnog poslanika HSS-a tijekom 1930-ih godina. Oni nam mogu donekle predočiti mrežu veza, obveza, moći i nemoći visokih dužnosnika stranke, borbu HSS-a da nasuprot državnom centralizmu uspostavi lokalnu samoupravu, sukobe unutar stranke baš u trenucima kada je izvana izgledala najjača, a napose probleme s kojima su se suočili kada su u Banovini Hrvatskoj postigli određenu samoupravu za koju su se dugo borili. Pokazuju nam koliko su važne bile sposobnosti i osobno zalaganje pri organiziranju i održavanju mreže HSS-ovih organizacija (političkih, gospodarskih, kulturnih, zaštitnih, radničkih) u vremenu dok HSS nije imao formalnu vlast. Sačuvano gradivo daje uvid i u širok raspon problema koje je narodni poslanik trebao rješavati. Hefer se svakodnevno suočavao s nizom lokalnih, praktičnih poslova pri čemu mu je izuzetno dobro dolazilo pravničko znanje. Njegov arhiv daje nam uvid i u drugu skupinu problema, koju službena glasila nikada ne spominju - osobne sukobe unutar stranke. Pomažu nam razumjeti i način na koji su se oni rješavali u prilikama u kojima HSS nije imao stvarne vlasti (osobnim strpljenjem, pozivanjem na autoritet poslanika ili stranačkog vrha te preustrojem). Dokumenti iz Heferovog arhiva pomažu nam razumjeti poteškoće u borbi za općinsku samoupravu i ostvarenje načela supsidijarnosti 1936.-37., a bacaju i novo svjetlo na prilike iz vremena Banovine Hrvatske, posebice na njene neuspješne napore da, pozivajući se na zakonske odredbe o općinskoj i banovinskoj samoupravi, stvoriti vlastiti, novi upravni aparat.

Summary

PEOPLE'S REPRESENTATIVE OF THE CROATIAN PEASANTS' PARTY AND HIS DISTRICT: THE WORK OF STJEPAN HEFER IN THE TERRITORY OF OSIJEK AND VALPOVO (1924-1941)

The well-preserved personal archive of Stjepan Hefer from Osijek, attorney at law, who had been a member of the parliament from the ranks of the Croatian Peasants' Party (HSS) during the 1930s, and accepted the position of Grand County Head in the Independent State of Croatia, provides us with insight into numerous problems of the time. Since a big portion of the archive pertains to the period before 1941, it is interesting primarily for the researchers of the pre-war period, whom it can provide with important data for the study of various aspects of life (politics, economy, culture, the workers' issue).

Even though Hefer's archive is personal, it contains mostly official documents that do not tell us much about his ideological attitudes. Still, from everything that we now know, we can say that he did not diverge from Maček's politics in any way in the pre-war period, and after he became the Grand County Head in the Independent State of Croatia, on several occasions he voiced his dissatisfaction with the official Ustasha politics and attempted to protect the victims of persecution. The preserved documents are much more interesting to us as a source for the reconstruction of the role of a parliament member of the Croatian Peasants' Party in the 1930s. To some extent they can present to us the network of connections, obligations, powers and impotencies of the party's high officials; HSS's battle to establish a local self-government as opposed to the state's centralism; conflicts within the party at times when it seemed the strongest from the outside; and especially the problems they were faced with when they achieved a certain degree of self-government, for which they had fought for a long time, in the Banate of Croatia (Banovina Hrvatska). They show us how important personal abilities and dedication were in the organization and maintenance of the network of HSS's organizations (political, economic, cultural, protection and workers' ones) at the time when HSS did not formally hold power. The preserved materials also offer a glimpse into the broad range of problems that a member of parliament was expected to deal with. Hefer was faced with a number of practical local tasks on a daily basis and his knowledge of law came very handy in dealing with them. His archive also familiarizes us with another group of problems that the official journals never mention: the personal conflicts within the party. They help us understand in which way these conflicts were resolved in circumstances in which HSS did not hold actual power (by personal patience, by invoking the authority of a member of the parliament or the top echelons of the party, or by reorganization). The documents from Hefer's archive help us understand the difficulties in the struggle for municipality self-government and for the implementation of the subsidiarity principle 1936-37, and they also shed a new light on the conditions in the Banate of Croatia, especially its unsuccessful efforts to create its own new administrative apparatus by invoking the legal provisions about the municipal and banate self-government.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: Croatian Peasants' Party, people's representative, municipality, subsidiarity, Banate of Croatia.